

Σχολή Κοινωνικών Επιστημών
Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία

Διπλωματική Εργασία

«Αστικά κοινά, Θεσμοποίηση, Μετασχηματιστικές δυναμικές. Το παράδειγμα της Μπολόνια»

Χριστίνα Καλαμπαλίκη

Επιβλέπων καθηγητής: Άγγελος Βαρβαρούσης

Πάτρα, Φεβρουάριος 2021

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Αστικά κοινά, Θεσμοποίηση, Μετασχηματιστικές δυναμικές. Το παράδειγμα της Μπολόνια»

Χριστίνα Καλαμαλίκη

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Άγγελος Βαρβαρούσης

Μέλος ΣΕΠ ΕΑΠ

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Δημήτριος Πέττας

Μέλος ΣΕΠ ΕΑΠ

Πάτρα, Φεβρουάριος 2021

*Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κύριο Άγγελο Βαρβαρούση για
την άψογη συνεργασία και την πολύτιμη βοήθειά του, καθώς και τον σύζυγό μου για την
αμέριστη συμπαράσταση καθ'όλη τη διάρκεια του μεταπτυχιακού.*

Περίληψη

Ο όρος «κοινά» αναφέρεται στην συλλογική διαχείριση κοινών πόρων στη βάση της αυτοδιαχείρισης και αυτοοργάνωσης. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αυξημένο ενδιαφέρον στην ακαδημαϊκή κοινότητα για το συγκεκριμένο πεδίο, με τους θεωρητικούς των κοινών να ερευνούν τους παράγοντες εκείνους που συμβάλλουν στην βιωσιμότητά τους λαμβάνοντας υπόψη, ανάλογα με την εκάστοτε προσέγγιση, τις μετασχηματιστικές δυναμικές τους σε κοινωνικό, οικονομικό ή πολιτικό επίπεδο. Στο πλαίσιο αυτό ερευνώνται τα οφέλη μιας συνεργατικής σχέσης κράτους-κοινών, αλλά και οι κίνδυνοι απο-ρίζοσπαστικοποίησης και αποπολιτικοποίησης, όταν τα κοινά χρησιμοποιούνται εργαλειακά από κυβερνητικούς φορείς εξουσίας. Στην παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζονται οι συνέπειες της θεσμοποίησης των κοινών στην μετασχηματιστική δυναμική τους, εστιάζοντας σε μια ειδική κατηγορία κοινών, τα αστικά κοινά. Ο δήμος της Μπολόνια στην Ιταλία είναι ο πρώτος παγκοσμίως που υιοθέτησε επίσημο καταστατικό που ρυθμίζει τις σχέσεις τοπικής αυτοδιοίκησης και αστικών κοινών, με απώτερο στόχο την δημιουργία ενός καινοτόμου μοντέλου συνδιακυβέρνησης. Πρόκειται για τον Κανονισμό της Μπολόνια, η μελέτη του οποίου αναδεικνύει την σημασία χάραξης και υλοποίησης πολιτικών σε τοπικό επίπεδο, αλλά και τον ρόλο που διαδραματίζει το ευρύτερο κοινωνικο-πολιτικό περιβάλλον στην ανάπτυξη και βιωσιμότητα των αστικών κοινών. Όπως αποδεικνύεται, η εφαρμογή του Κανονισμού έχει συνδράμει στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και την καθιέρωση μιας κουλτούρας συνεργασίας για την διακυβέρνηση της πόλης. Ωστόσο, από τα στοιχεία που μελετήθηκαν προκύπτει ότι η προσέγγιση που υιοθετείται δεν συνάδει απαραίτητα με τα ρίζοσπαστικά χαρακτηριστικά των αστικών κοινών που παραπέμπουν σε πολιτικό μετασχηματισμό.

Λέξεις – Κλειδιά

Αστικά κοινά, Μετασχηματιστική δυναμική, Κανονισμός της Μπολόνια, Θεσμοποίηση

«Urban commons, Institutionalization, Transformative dynamics. The case of Bologna»

Christina Kalampaliki

Abstract

The term "commons" refers to the collective management of common resources based on self-management and self-organization. In recent years there has been an increasing academic interest in this field, with particular attention to those factors that contribute to their viability and transformational dynamics at the social, economic or political level. In this context, theorists have paid attention to the benefits that the commons can have from their relation with a “partner state”, but also the impact that such a close relation and interaction can have concerning the cooptation, instrumentalization, and deradicalization of the commons. This dissertation examines the consequences of the institutionalization of the commons on their transformative dynamics, focusing on a specific category of commons, the “urban commons”. The municipality of Bologna in Italy is the first in the world to adopt a formal statute that regulates the relations between the local government and urban commons, with the ultimate goal of creating an innovative model of co-governance. This is the Bologna Regulation, the study of which highlights on the one hand the importance of policy-making at the local level, but also the role that the wider sociopolitical environment plays in the development and sustainability of urban commons. As it turns out, the implementation of the Regulation has helped to strengthen social cohesion and to establish a culture of cooperation for city governance. However, our evidence shows that the Bologna’s experiment also put certain threats to the more radical characteristics of the city’s urban commons partially suppressing their transformative potential.

Key Words

Urban commons, Transformational dynamics, Bologna Regulation, Institutionalization

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	v
Abstract	vi
Περιεχόμενα.....	vii
Εισαγωγή.....	1
Ερευνητική προσέγγιση.....	4
1. Ο ρόλος του εθνικού κράτους στην θεσμοποίηση των κοινών.....	6
1.1 Επικρατούσες προσεγγίσεις για την σχέση κράτους - κοινών.....	6
1.1.1 Ostrom.....	6
1.1.2 Harvey	7
1.1.3 Hardt και Negri.....	9
1.1.4 De Angelis.....	10
1.1.5 Σύνοψη των θεωριών.....	12
1.2 Αναγνώριση και θεσμοποίηση των κοινών σε εθνικό επίπεδο	13
1.2.1 Κοινά και Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία	13
1.2.2 Κυρίαρχες τάσεις θεσμοποίησης σε Ευρώπη, Λατινική Αμερική και Καναδά .	14
1.2.3 Κίνδυνοι και προκλήσεις της θεσμοποίησης	20
2. Η θεσμοποίηση των αστικών κοινών σε τοπικό επίπεδο	23
2.1 Η ριζοσπαστική φύση των αστικών κοινών	23
2.1.1 Η κινηματική προσέγγιση	23
2.1.2 Το δικαίωμα στην πόλη.....	24
2.1.3 Η άσκηση του «κοινωνείν» στα αστικά κοινά	26
2.2 Συνεργατική σχέση αστικών κοινών και τοπικής εξουσίας.....	28
2.3 Καινοτόμες προσεγγίσεις στην θεσμοποίηση των αστικών κοινών.....	30
2.3.1 Συνδιακυβέρνηση σε τοπικό επίπεδο	30
2.3.2 Εργαστήρια για τα αστικά κοινά	32
3. Η θεσμοποίηση των αστικών κοινών στην Ιταλία	34
3.1 Η εξάπλωση των αστικών κοινών στην Ιταλία.....	34
3.1.1 Ο ρόλος του Συντάγματος.....	34
3.1.2 Το κίνημα για τα κοινά.....	35
3.1.3 Η θεσμοποίηση από την τοπική αυτοδιοίκηση	38
3.2 Η θεσμοποίηση των αστικών κοινών στην Μπολόνια	40
3.2.1 Κανονισμός της Μπολόνια: βασικές αρχές και πεδία εφαρμογής	40
3.2.2 Τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα του Κανονισμού υπό το πρίσμα της ενίσχυσης των αστικών κοινών	43
Συμπεράσματα- Συζήτηση	46
Ηλεκτρονικές πηγές.....	50
Βιβλιογραφικές αναφορές	51
Παράρτημα Α: Άρθρα ιταλικού συντάγματος	59

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα τελευταία χρόνια παρουσιάζεται ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη διεθνή βιβλιογραφία για μια εναλλακτική μορφή κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης, τα κοινά. Ο όρος επιδέχεται πολλές ερμηνείες καθώς έχει προσεγγιστεί υπό διαφορετικές οπτικές, κοινή συνισταμένη των οποίων αποτελεί η συλλογική δράση. Πολύ συχνά στην βιβλιογραφία τα «κοινά» (commons) αναφέρονται στο θεσμικό πλαίσιο για την συλλογική διαχείριση αγαθών, φυσικών πόρων και υπηρεσιών, το οποίο διαμορφώνεται αμφισβητώντας την κυριαρχία του κράτους και της αγοράς σε όλες τις πτυχές των κοινωνικών και οικονομικών δραστηριοτήτων (Maribel et. al., 2014, σελ.450). Η Ostrom με τον όρο «πόροι κοινής δεξαμενής» (common-pool resources), αναφέρεται σε συστήματα που διαθέτουν πεπερασμένα ποσότητα φυσικών πόρων και χαρακτηρίζονται από αφαιρεσιμότητα (rivalry), δηλαδή η χρήση από ένα άτομο μειώνει την διαθέσιμη ποσότητα πόρων για τους υπόλοιπους. Για τον λόγο αυτόν είναι σημαντικό (παρότι δύσκολο λόγω ελεύθερης πρόσβασης) να θεσπίζονται περιουσιακά δικαιώματα σε ομάδες οικειοποιητών (Ostrom et al., 1994, σελ 3. · Ostrom, 2002 σελ. 1317) , οι οποίοι με τη σειρά τους ορίζουν τους κανόνες λειτουργίας του κοινού. Στο έργο του «Εξεγερμένες Πόλεις» ο Harvey (2012) παρουσιάζει το κοινό ως θεμελιώδη πρακτική για την διακυβέρνηση του αστικού χώρου. Οι Hardt και Negri (2012) επιλέγουν συνειδητά (για λόγους που θα αναφερθούν στην συνέχεια) να χρησιμοποιούν τον ενικό αριθμό του ουσιαστικού, το «κοινό» (the common), εστιάζοντας στην μετασχηματιστική δυναμική που αναπτύσσεται στο πλαίσιο της συλλογικής δράσης. Στο ίδιο μήκος κύματος, ο De Angelis (2017) εστιάζει στα αντικαπιταλιστικά χαρακτηριστικά που φέρουν οι πρακτικές των κοινών και τονίζει την σημασία των κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσονται στο πλαίσιο διαχείρισης των κοινών.

Το λεξιλόγιο των κοινών έχει τις ρίζες του πολύ βαθιά μέσα στον χρόνο, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την μεσαιωνική Αγγλία, όπου πριν την ανάπτυξη του καπιταλισμού γινόταν κοινή χρήση της γης, με τους κατοίκους να απολαμβάνουν τα αντίστοιχα δικαιώματα (McCarthy, 2009, σελ.499). Ωστόσο, τα κοινά ξαναμπήκαν στο προσκήνιο των θεωρητικών επεξεργασιών διαμέσου της «τραγωδίας» τους. Ο Hardin (1968) λαμβάνοντας ως δεδομένη την ιδιοτελή φύση του ανθρώπινου είδους, θεωρεί ότι η ελεύθερη πρόσβαση σε κοινούς πόρους συνεπάγεται την αλόγιστη χρήση τους και

συνεπώς την καταστροφή τους. Για την θεμελίωση της θεωρίας του αναπτύσσει το παράδειγμα με το βοσκοτόπι, σύμφωνα με το οποίο η ελεύθερη πρόσβαση στον πόρο οδηγεί σε υπερβολική βόσκηση και κατά συνέπεια ο πόρος σταδιακά καταστρέφεται. Κατά τον Hardin η «τραγωδία» μπορεί να αποφευχθεί μόνο αν τα περιουσιακά δικαιώματα αποδίδονται στο κράτος ή την αγορά.

Η θεωρία του Hardin απέσπασε ένα μεγάλο πλήθος κριτικών, στις οποίες κατακρίνεται η συλλογιστική βάση του. Μία από τις πιο εμπειριστατωμένες προσπάθειες ανάδειξης της σημασίας της συλλογικής δράσης αποτελεί το έργο της Ostrom (1990/2002). Τα ερευνητικά της συμπεράσματα αποδεικνύουν ότι υπό προϋποθέσεις η συλλογική διαχείριση κοινών πόρων δύναται να είναι αποτελεσματικότερη από το κράτος και την αγορά. Στο ίδιο πνεύμα με την Ostrom πολλοί θεωρητικοί των κοινών ερευνούν διάφορες πτυχές της συλλογικής δράσης ώστε να διαπιστωθεί υπό ποιες συνθήκες και ποιες προϋποθέσεις μπορούν τα κοινά να λειτουργήσουν αποδοτικά και να είναι βιώσιμα, εξετάζοντας στο πλαίσιο αυτό και τον ρόλο του κράτους.

Στην παρούσα εργασία εξετάζεται το κράτος και η σχέση του με τα κοινά υπό το πρίσμα της διερεύνησης των μετασχηματιστικών δυναμικών που αναπτύσσονται μεταξύ τους, εστιάζοντας σε μια ειδική κατηγορία των κοινών, τα αστικά κοινά. Τα ερωτήματα που τίθενται είναι: Μπορούν τα κοινά να μετεξελιχθούν σε ισχυρό μετασχηματιστικό παράγοντα για την ευρύτερη κοινωνία χωρίς το κράτος; Γίνεται να αναπτυχθούν σχέσεις μεταξύ του εθνικού κράτους και των αστικών κοινών χωρίς τα δεύτερα να χάσουν την αυτονομία τους και να μετατραπούν σε παθητικούς κόμβους του κρατικού μηχανισμού; Ποιος είναι ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης σε αυτήν τη δυναμική; Οι απαντήσεις αναμένεται να δοθούν μέσα από την μελέτη των αστικών κοινών στην Ιταλία και συγκεκριμένα από το παράδειγμα του δήμου της Μπολόνια, όπου και υλοποιήθηκε το πρώτο παγκοσμίως επίσημο πρωτόκολλο συνεργασίας τοπικού κράτους και αστικών κοινών.

Διερευνώντας την σχέση κράτους – κοινών γίνεται αναφορά και στις δημόσιες πολιτικές για εγχειρήματα των οποίων θεωρητική βάση αποτελούν τα κοινά. Πρόκειται για εγχειρήματα που εντάσσονται στην Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (εφεξής ΚΑΟ). Ωστόσο, ο όρος ΚΑΟ καλύπτει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων και εγχειρημάτων, από τυπικές μορφές οικονομικής οργάνωσης όπως κοινωνικές επιχειρήσεις και συνεταιρισμοί, μέχρι άτυπες με ριζοσπαστικό χαρακτήρα (Νικολόπουλος &

Καπογιάννης, 2013, σελ. 26-28), όπως τράπεζες χρόνου και καταλήψεις εγκαταλελειμμένων κτιρίων που λειτουργούν ως αστικά κοινά. Η θεσμοποίηση τέτοιου είδους δραστηριοτήτων με έντονα πολιτικό προσανατολισμό και μετασχηματιστική δυναμική αποτελεί μια πρόκληση για τους φορείς εξουσίας.

Η δομή της διπλωματικής εργασίας έχει ως εξής. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται ορισμένες σύγχρονες θεωρίες για τα κοινά, εστιάζοντας στο πώς αντιλαμβάνονται τον ρόλο του κράτους. Έπειτα αναφέρονται οι τρόποι αναγνώρισης και διάφορα είδη δημόσιων πολιτικών που υιοθετούνται σε Ευρώπη, Λατινική Αμερική και Καναδά για τα κοινά, και οι ενδεχόμενες προκλήσεις σε κάθε περίπτωση.

Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στο τοπικό κράτος και τα αστικά κοινά. Εξετάζονται τα χαρακτηριστικά εκείνα που σχετίζονται με τη μετασχηματιστική τους ικανότητα σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Έπειτα αναφέρονται οι λόγοι που καθιστούν την θεσμοποίηση εκ μέρους της τοπικής εξουσίας επωφελή. Τέλος, προσεγγίζονται κριτικά οι καινοτόμες θεσμικές προσεγγίσεις και πρακτικές που αναδύθηκαν ώστε να καθιερωθούν τα αστικά κοινά και να διατηρηθούν τα εγγενή χαρακτηριστικά τους.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στα αστικά κοινά της Ιταλίας. Αρχικά γίνεται λόγος για τις συνθήκες που οδήγησαν στην αύξηση των αστικών κοινών και τον ρόλο που διαδραμάτισε το νομικό καθεστώς της χώρας. Αναφέρονται τα είδη αστικών κοινών που αναπτύχθηκαν, εστιάζοντας σε εκείνα με έντονη μετασχηματιστική ικανότητα. Κατόπιν παρουσιάζεται ο Κανονισμός της Μπολόνια. Γίνεται μια συνοπτική αναφορά στο περιεχόμενό του και παρουσιάζονται τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα του με γνώμονα την βιωσιμότητα και την μετασχηματιστική δυναμική των αστικών κοινών.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Μέσω της διπλωματικής εργασίας ερευνώνται οι θετικές και αρνητικές συνέπειες που έχει για τα κοινά η θεσμοποίησή τους από κρατικούς φορείς. Το παράδειγμα της Μπολόνια αποτελεί ένα πρωτοπόρο εγχείρημα θεσμοποίησης, το οποίο μπορεί να προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες και γνώσεις αναφορικά με τους παράγοντες που συμβάλλουν στην υλοποίηση τέτοιων πρωτοβουλιών και την επίδρασή τους στα αστικά κοινά σε τοπικό επίπεδο. Λόγω αδυναμίας συλλογής επαρκών πρωτογενών δεδομένων, όπως συνεντεύξεις από φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης και συμμετέχοντες στις δράσεις, βασίζομαι κυρίως σε πλήθος δευτερογενών πηγών, όπως επιστημονικά άρθρα, έγγραφα μελετητών που εξέτασαν τον Κανονισμό και πληροφορίες από ιστοσελίδες για να σχηματιστεί μια όσο το δυνατόν πληρέστερη άποψη για το ζήτημα. Πρωτογενείς πηγές αποτελούν συνταγματικά άρθρα, πληροφορίες από επίσημες αναφορές του δήμου της Μπολόνια, τα άρθρα του Κανονισμού και πληροφορίες για συλλογικά εγχειρήματα από τις ιστοσελίδες τους.

Σε πρώτη φάση παρουσιάζω ορισμένες από τις πιο συχνά αναφερθείσες στην βιβλιογραφία θεωρίες για τα κοινά. Οι θεωρίες αυτές αποτελούν τη βάση της ερευνητικής μου προσέγγισης. Εκκινώντας από τους προβληματισμούς τους επιχειρώ να εξετάσω τα θετικά και αρνητικά της συνεργατικής σχέσης κράτους - κοινών, αρχικά σε εθνικό επίπεδο και κατόπιν σε τοπικό. Για το εθνικό επίπεδο επέλεξα να αναφερθώ στην Ευρώπη, την Λατινική Αμερική και το Κεμπέκ του Καναδά βασιζόμενη σε νόμους, δεδομένα από επίσημες μελέτες ευρωπαϊκών οργανισμών και επιστημονικά άρθρα, μεγάλος μέρος των οποίων αναφέρονται στην θεσμοποίηση της ΚΑΟ. Ωστόσο, διευκρινίζεται ότι οι έννοιες κοινά και ΚΑΟ δεν ταυτίζονται, καθώς η έννοια των κοινών είναι ευρύτερη και περιλαμβάνει εγχειρήματα ΚΑΟ. Η επιλογή αυτή κρίνεται σκόπιμη στον βαθμό που διευκολύνει την παρουσίαση των τάσεων θεσμοποίησης των κοινών σε εθνικό επίπεδο, δεδομένης της συνάφειας της ΚΑΟ με την θεωρητική βάση των κοινών και της συχνής αναφοράς του όρου ΚΑΟ σε συνταγματικά άρθρα και νόμους. Η επιλογή της Ευρώπης, της Λατινικής Αμερικής και του Κεμπέκ έγινε ώστε να παρουσιαστούν οι διαφορετικές προσεγγίσεις (σε συνάρτηση και με τις προαναφερθείσες θεωρίες) και για τον λόγο αυτόν αναφέρομαι και στις κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες που ενδεχομένως συνέβαλλαν σε αυτές.

Στη συνέχεια αφού εξετάσω τα χαρακτηριστικά που προσδίδουν στα αστικά κοινά μετασχηματιστική ικανότητα, παρουσιάζω κριτικά τις καινοτόμες προσεγγίσεις για την

θεσμοποίησή τους: συγκεκριμένα την συνδιακυβέρνηση και τα εργαστήρια για τη μελέτη των αστικών κοινών. Με τον τρόπο αυτόν διευκολύνεται η μελέτη του Κανονισμού της Μπολόνια, καθώς σε θεωρητικό επίπεδο η προσέγγιση του δήμου βασίζεται σε αυτές τις καινοτομίες. Οι λόγοι για τους οποίους επιλέχθηκε η Ιταλία είναι ότι πρώτον, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μεγάλη αύξηση στα εγχειρήματα αστικών κοινών και δεύτερον, σύμφωνα με το Σύνταγμά της η τοπική αυτοδιοίκηση έχει την δικαιοδοσία να νομοθετεί. Πριν την παρουσίαση του Κανονισμού παρουσιάζονται οι ιδιαίτερες κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες της Ιταλίας και τα άρθρα του Συντάγματος τα οποία αξιοποιήθηκαν για την ενίσχυση των αστικών κοινών. Στο πλαίσιο αυτό, οι πληροφορίες από τις ιστοσελίδες ορισμένων συλλογικοτήτων είναι ιδιαίτερα χρήσιμες για την έρευνα, ελλείψει δεδομένων από συνεντεύξεις. Από τον Κανονισμό αναφέρω τα τμήματα εκείνα που αποτελούν αντικείμενο θετικής ή αρνητικής κριτικής από διάφορους μελετητές και εκείνα που κατά τη γνώμη μου διευκολύνουν το ερευνητικό αντικείμενο της εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΘΕΣΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝ

1.1 Επικρατούσες προσεγγίσεις για την σχέση κράτους - κοινών

1.1.1 Ostrom

Από τις σημαντικότερες προσπάθειες ανάδειξης της συμβολής της συλλογικής δράσης για τη διαχείριση και βιωσιμότητα των κοινών πόρων αποτελεί η θεωρία της Ostrom. Στο έργο της «Η διαχείριση των κοινών πόρων» (1990/2002) η βραβευμένη με Νόμπελ οικονομίας θεωρητικός ασκεί κριτική τόσο στον Hardin όσο και σε άλλα θεωρητικά μοντέλα τα οποία αναδεικνύουν την εγγενώς προβληματική φύση των κοινών και προκρίνουν τον κράτος ή την αγορά ως τις μοναδικές επιλογές για να αποφευχθεί η «τραγωδία». Μέσα από εμπειρικές μελέτες σε χώρες του Παγκόσμιου Βορρά και του Παγκόσμιου Νότου κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η συλλογική διαχείριση κοινών πόρων μπορεί να αποδειχθεί πολύ πιο αποτελεσματική από το κράτος και την αγορά σε ορισμένες περιπτώσεις. Ταυτόχρονα απέδειξε ότι στις περισσότερες περιπτώσεις που οι άνθρωποι κινητοποιούνται για να βρουν μαζί λύση σε θέματα διαχείρισης και διατήρησης φυσικών πόρων, τις περισσότερες φορές το καταφέρνουν και δεν οδηγούνται σε τραγωδία.

Βασισμένη σε αυτές τις μελέτες προσδιορίζει τους κανόνες εκείνους η τήρηση των οποίων συμβάλλει στην επιτυχημένη συλλογική διαχείριση. Μεταξύ άλλων, οι κανόνες αυτοί αφορούν τον ρόλο των θεσμών και των δομών εξουσίας. Οι εξωτερικές δομές εξουσίας οφείλουν να σέβονται το δικαίωμα των μελών της κοινότητας για αυτοδιαχείριση, καθώς προσφέρει ευελιξία όσον αφορά όχι μόνο στην διαδικασία λήψης αποφάσεων, αλλά και στην διαδικασία εξεύρεσης λύσεων σε περίπτωση που ανακύπτουν προβλήματα. Επίσης, οι κυβερνητικοί θεσμοί στηρίζουν τα συλλογικά εγχειρήματα απονέμοντάς τους περιουσιακά δικαιώματα. Έτσι, διευκολύνεται η θέσπιση λειτουργικών κανόνων από τους ίδιους τους οικειοποιητές του πόρου, οι οποίοι έχοντας πλέον την δικαιοδοσία δρουν και λαμβάνουν αποφάσεις σε συλλογικό επίπεδο ανεξάρτητα από την κεντρική κυβέρνηση (Agrawal, Ostrom, 1999).

Αλληλεπίδραση μεταξύ κράτους και κοινών υφίσταται και σε περίπτωση που απαιτείται η παρέμβαση εξωτερικών κυβερνητικών υπηρεσιών για την επιτήρηση και τον έλεγχο για την συμμόρφωση των χρηστών στους κανόνες (Ostrom, 1990/2002, σελ. 42), ιδιαίτερα

όταν δεν είναι αποτελεσματική η αμοιβαία επιτήρηση, η επιτήρηση δηλαδή από τα ίδια τα μέλη της κοινότητας. Κατά συνέπεια, αν οι πολιτικές σχετικές με τα κοινά που υιοθετούν οι κεντρικές αρχές δεν είναι οι δέουσες, επηρεάζεται αρνητικά η διαχείριση του κοινού πόρου. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να μην παρέχονται τα κατάλληλα κίνητρα για την βιώσιμη διαχείρισή του ή γενικότερα οι εξωτερικές αρχές να παραβλέπουν, σκόπιμα ή μη, την σημασία της εύρυθμης διαχείρισης των κοινών (Ostrom, ό.π, σελ. 47).

Παρά την κριτική που ασκεί η Ostrom στην επιλογή του κράτους και της αγοράς ως των μοναδικών επιλογών για την διαχείριση των κοινών πόρων θεωρεί ότι η στήριξη των δημόσιων θεσμών αποτελεί απαραίτητη συνθήκη για την ύπαρξη οποιασδήποτε μορφής αγοράς. Στα κοινά, οι οικειοποιητές πρέπει να έχουν την δυνατότητα να διεκπεραιώνουν τους διαχειριστικούς τους ρόλους, και αυτό καθιστά ιδιαίτερα χρήσιμη την ύπαρξη θεσμών, είτε πρόκειται για παράδειγμα για δικαστικούς θεσμούς που βρίσκονται σε ένα ανώτερο επίπεδο εξουσίας και τους ανατίθεται η επίλυση συγκρούσεων, είτε για ιδρύματα που παρέχουν ακριβή επιστημονικά δεδομένα (Ostrom, 2016). Διαφαίνεται συνεπώς η πολυπλοκότητα του συστήματος διακυβέρνησης των κοινών. Σε συσχέτιση με τον όγδοο κανόνα που αφορά τις «εμφωλευμένες» ομάδες και λαμβάνοντας υπόψη την αλληλεπίδραση κράτους- αγοράς - κοινών, η Ostrom χρησιμοποιεί τον όρο πολυκεντρική διακυβέρνηση για μεγάλα συστήματα πόρων κοινής διαχείρισης. Πολλοί θεωρητικοί ασπάζονται την άποψή της και υποστηρίζουν ότι η συλλογική δράση πρέπει να βασίζεται σε συστήματα διακυβέρνησης τα οποία παρέχουν ευελιξία, ώστε να προσαρμόζονται στις μεταβαλλόμενες τοπικές συνθήκες (Adhikari & Lovett, 2006).

1.1.2 Harvey

Ο Harvey (2012/2013) μιλώντας για τα κοινά και την «τραγωδία» τους, όπως αυτή έχει συνδεθεί με το παράδειγμα του Hardin, υποστηρίζει ότι εσφαλμένα οι απόψεις σχετικά με την λύση του προβλήματος περιορίζονται μεταξύ ατομικής ιδιοκτησίας και κρατικής παρέμβασης. Επικαλούμενος το έργο της Ostrom απορρίπτει αυτήν την στερεοτυπική οπτική προς υπεράσπιση των κοινών. Συμφωνεί επίσης με την θεωρητική βάση της ιδέας της πολυκεντρικής διακυβέρνησης, ισχυριζόμενος ότι τα συστήματα διακυβέρνησης κοινών μικρού μεγέθους δεν μπορούν να λειτουργήσουν το ίδιο αποδοτικά σε μεγάλο μέγεθος κοινά. Μελετώντας διάφορες πτυχές των αστικών κοινών, διατυπώνει την άποψή του σχετικά με τον ρόλο του (τοπικού) κράτους, την αυτονομία, και τους κινδύνους εντός του καπιταλιστικού συστήματος.

Η δημιουργία κοινών στην πόλη σε ορισμένες περιπτώσεις είναι αποτέλεσμα κοινωνικών αγώνων και πολιτικής δράσης, μέσω των οποίων οι πολίτες επιδιώκουν την μετατροπή των δημόσιων χώρων και αγαθών σε κοινά. Η σχέση επομένως τοπικής εξουσίας και πολιτών μπορεί να είναι ανταγωνιστική, αλλά από την άλλη η βιωσιμότητα των αστικών κοινών συνδέεται άρρηκτα με δημόσιους χώρους και αγαθά που αποτελούν αντικείμενο της δημόσιας διοίκησης. Συνεπώς, το τοπικό κράτος μπορεί μέσω υιοθέτησης κανονισμών και πραγματοποίησης δημόσιων επενδύσεων να συμβάλλει στην ανάδειξη των αστικών κοινών.

Η αποκεντρωμένη αυτονομία που επιδιώκεται στο πλαίσιο της πολυκεντρικής διακυβέρνησης, με τις μικρές μονάδες να δρουν ανεξάρτητα από τις υπόλοιπες εγκυμονεί κινδύνους. Φέρνοντας ως παράδειγμα την υπόθεση Tiebout ο Harvey υποστηρίζει ότι ο άκρατος τοπικισμός είναι πιθανόν να φέρει τα αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα, ευνοώντας μάλιστα την δημιουργία ανισοτήτων μέσω νεοφιλελεύθερων πρακτικών, καθώς ο νεοφιλελευθερισμός εκμεταλλεύεται την διοικητική αποκέντρωση και την αυτονομία για να διατηρήσει τις ταξικές ανισότητες. Συγκεκριμένα, ο Tiebout επιχειρεί να αναπτύξει ένα μοντέλο διακυβέρνησης της πόλης στην λογική της λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς. Υποστηρίζει ότι εξαιτίας της προσφοράς διαφορετικών δημόσιων υπηρεσιών και αγαθών από τις τοπικές κυβερνήσεις εντός μιας περιφέρειας και των διαφορετικών καθεστώτων φορολόγησης, θα πρέπει να δίνεται η δυνατότητα στους κατοίκους να μπορούν να επιλέγουν τον τόπο διαμονής τους με βάση τις προτιμήσεις τους (Howell-Moroney, 2008, σελ.97). Αυτό το μοντέλο όμως κατά τον Harvey ευνοεί τους οικονομικά προνομιούχους, εφόσον θα μπορούν να αντέξουν το υψηλό ποσοστό φορολόγησης για δημόσια αγαθά όπως ανώτερη εκπαίδευση ή για απόκτηση ακινήτων.

Το θέμα των περιφράξεων και της ιεραρχίας, για τον Harvey είναι αμφιλεγόμενο και δημιουργεί αντιφάσεις, καθώς από την μία μπορεί να είναι απαραίτητα για την προστασία ορισμένων κοινών, από την άλλη οποιοδήποτε είδος ιεραρχικής μορφής οργάνωσης απορρίπτεται (κυρίως από πλευρά της Αριστεράς όπως υποστηρίζει) στο πλαίσιο της διακυβέρνησης των κοινών, ως ασύμβατο με την αυτοδιαχείριση και αυτοοργάνωση. Κατά την άποψή του η διακυβέρνηση μιας μητροπολιτικής περιφέρειας απαιτεί την ύπαρξη κανόνων θεσπισμένων από ιεραρχικά ανώτερους κρατικούς φορείς, ενώ θεωρεί

ότι σε κάποιες περιπτώσεις οι περιφράξεις χρειάζονται προκειμένου να αποφευχθεί η εμπορευματοποίηση των κοινών.

Μετά από την παράθεση των παραπάνω προβληματισμών, που αφορούν τα όρια της οριζοντιότητας, την στάση του κράτους και την εχθρική προς τα κοινά στάση του νεοφιλελευθερισμού, ο Harvey θεωρεί την «συννομοσπονδιοποίηση» του Bookchin ως την πιο κατάλληλη επιλογή για την διακυβέρνηση των κοινών σε διάφορες κλίμακες. Η ιδέα της «συννομοσπονδιοποίησης» βασίζεται στην λειτουργία κοινοτικών συνελεύσεων, στις οποίες οι πολίτες κάθε κοινότητας λαμβάνουν αποφάσεις με αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες. Ανακλητοί αντιπρόσωποι των κοινοτικών συνελεύσεων συμμετέχουν σε συννομοσπονδιακά συμβούλια, τα οποία επωμίζονται το έργο της διαχείρισης των αποφάσεων των κοινοτικών συνελεύσεων. Δημιουργούνται έτσι δίκτυα που ενώνουν διάφορες χωρικές κλίμακες (από γειτονιές ως πόλεις), εξασφαλίζοντας έτσι την από-τα-κάτω ροή της εξουσίας (Bookchin, 1992, όπ. αναφ. στο Harvey, 2012/2013, σελ 165-166).

1.1.3 Hardt και Negri

Ο τρόπος με τον οποίο οι Hardt και Negri ερμηνεύουν τα κοινά και την σχέση τους με το κράτος διαφέρει σε μεγάλο βαθμό από τις προαναφερθείσες προσεγγίσεις. Ο όρος που χρησιμοποιούν στα έργα τους είναι *κοινό* (the common) και όχι *κοινά* (the commons), εξαιτίας της συνειρμικής σύνδεσης των τελευταίων με εγχειρήματα κοινών στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες τα οποία καταστράφηκαν με την καθιέρωση της ιδιωτικής περιουσίας (Charles, 2017). Συνειδητά δηλαδή προτιμούν τον όρο *κοινό* καθώς σηματοδοτεί και παραπέμπει σε νέες μορφές οργάνωσης της κοινωνίας. Αυτό που τους απασχολεί κυρίως είναι πώς η κοινωνική παραγωγή του κοινού θα αποτελέσει το εφελτήριο για το χτίσιμο ενός νέου κόσμου με αντικαπιταλιστικά χαρακτηριστικά. Όσον αφορά στο κράτος, η λειτουργία του θεωρείται ασύμβατη με την επικράτηση και εξάπλωση των κοινών, ενώ παράλληλα παρουσιάζεται ως υποταγμένο στις νεοφιλελεύθερες δυνάμεις του καπιταλισμού, οι οποίες υποσκελίζουν την θεσμική του ικανότητα (Hardt & Negri, 2012, σελ. 65-66).

Σε όλα τα έργα τους είναι διάχυτη η αποστροφή τους προς το καπιταλιστικό σύστημα και τον νεοφιλελευθερισμό. Ωστόσο, διαπιστώνουν ότι οι συνθήκες που απαιτούνται για την βιωσιμότητα του συστήματος είναι αυτές που παράλληλα δημιουργούν το κοινό. Η πρόσβαση σε γνώση και πλήθος πληροφοριών και η επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων στο υπάρχον σύστημα ευνοούν την συλλογική δράση και ωθούν στην αντίσταση. Υπό

αυτή την οπτική, για τους συγγραφείς το κοινό δεν αποτελεί ένα ανεξάρτητο κοινωνικό σύστημα διαχείρισης των πόρων, αλλά ενυπάρχει στο καπιταλιστικό σύστημα (Varvarousis, 2020). Οι συγγραφείς προσπαθούν να εξηγήσουν αυτήν την αντίφαση χρησιμοποιώντας τον όρο «βιοπολιτική παραγωγή». Πρόκειται για την παραγωγή αξίας η οποία προέρχεται όχι μόνο από την εργασία με την μορφή υλικών αγαθών, αλλά από όλες εκείνες τις εκφάνσεις της καθημερινότητας που σχετίζονται με τις κοινωνικές σχέσεις, τους δεσμούς, τις ιδέες και ό,τι γενικά αφορά την ίδια την ζωή (Frassinelli, 2011, σελ.5).

Γιατί όμως η βιοπολιτική παραγωγή δεν είναι αρκετή για την επικράτηση του κοινού; Κατά τους συγγραφείς η πολιτική, κοινωνική και οικονομική κρίση οφείλεται σε ένα βαθμό στην δομή του ίδιου του συστήματος που στηρίζεται στα ατομικά δικαιώματα ιδιοκτησίας και την καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας (Hardt & Negri, 2012, σελ. 65). Απαιτείται συνεπώς μία αλλαγή παραδείγματος, ένα νέο σύνταγμα. Όμως, το κράτος και η αγορά είναι ανίκανα να προβούν στις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις. Οι ελπίδες επομένως εναποτίθενται στο πλήθος, το οποίο θα πρέπει να δημιουργήσει νέες μορφές δημοκρατικής διακυβέρνησης του κοινού, ώστε αυτό να αποτελέσει μια εναλλακτική απέναντι στον καπιταλισμό.

Το ερώτημα όμως του πώς θα γίνει αυτό παραμένει. Στην προσπάθειά τους να δώσουν μια απάντηση οι συγγραφείς παρουσιάζουν την δράση των κοινωνικών κινημάτων. Οι πολυάριθμοι αγώνες κατά του νεοφιλελευθερισμού εκτός του ότι αποτελούν ένδειξη αμφισβήτησης των μορφών διακυβέρνησης, αποτελούν ένα μέσο επέκτασης του κοινού. Τα κινήματα μπορούν με την δυναμική τους να διεκδικήσουν θεσμικές αλλαγές ώστε να επιτευχθεί μια πλουραλιστική συμμετοχική δημοκρατία με βάση το κοινό. Πέρα από τις πολιτικές επιδιώξεις είναι εξίσου σημαντικό ότι τα κινήματα δημιουργούν «νέες υποκειμενικότητες», άτομα που οραματίζονται μια κοινωνία βασισμένη σε αρχές όπως η δημοκρατία, η αλληλεγγύη και η συνεργασία.

1.1.4 De Angelis

Σε μια παρόμοια συλλογιστική με εκείνη των Hardt και Negri, ο De Angelis εστιάζει κυρίως στον πολιτικό χαρακτήρα των κοινών και στην σπουδαιότητα του «κοινωνείν» (*commoning*), δηλαδή στην διαδικασία από κοινού παραγωγής αξιών και κοινωνικών σχέσεων. Θεωρεί ότι κράτος και καπιταλισμός δημιουργούν ένα δυσμενές περιβάλλον για την ύπαρξη και επέκταση των κοινών. Ο αγώνας των κοινών ενάντια σε κράτος και αγορά παρουσιάζεται ως αγώνας μεταξύ αυτοποιητικών κοινωνικών συστημάτων, όπου από τη

μία πλευρά το δίπολο κράτος-αγορά προσπαθεί να ενσωματώσει τα κοινά στην λογική του συστήματος και από την άλλη τα κοινά προσπαθούν υπό αντίξοες συνθήκες να ενισχύσουν την αυτονομία τους (De Angelis, 2017). Κατά τον De Angelis τα κοινά θα πρέπει να διαμορφώσουν τις συνθήκες εκείνες που θα τους επιτρέψουν να άρουν τους περιορισμούς που το δίπολο κράτος- αγορά επιβάλλει.

Βασιζόμενος σε αυτήν την πεποίθηση, ασκεί κριτική στους θεωρητικούς των κοινών που είτε παραβλέπουν τους κινδύνους που ενυπάρχουν για τα κοινά εντός του καπιταλιστικού συστήματος, είτε προτείνουν την συνεργασία κράτους και κοινών. Όσον αφορά στην πρώτη περίπτωση, ισχυρίζεται ότι ναι μεν οι αρχές που ανέπτυξε η Ostrom μπορούν να συμβάλλουν στην αποτελεσματική διακυβέρνηση των κοινών, ωστόσο η γενικότερη προσέγγισή της αφήφά το εχθρικό πολιτικό περιβάλλον εντός του οποίου δημιουργούνται τα κοινά. Δεν λαμβάνεται υπόψη η καταστροφική για τα κοινά τάση του κράτους και της αγοράς να τα ενσωματώνουν και να τα περιφράσσουν (De Angelis, ό.π., σελ.170). Ο De Angelis απορρίπτει μία ενδεχόμενη συνεργασία μεταξύ κράτους, αγοράς και κοινών όπως αυτή προτάθηκε από τους Weston και Bollier (2012, όπ. αναφ. στο Bollier, 2016) καθώς ενέχει σημαντικούς κινδύνους για την ίδια την φύση των κοινών. Κατά την άποψή του μια τέτοια σχέση ματαιώνει την μετασχηματιστική δυναμική των τελευταίων καθώς ευνοεί την ύπαρξη διαφόρων ειδών κοινών, τα οποία αναπτυσσόμενα εντός του καπιταλιστικού συστήματος δε φέρουν τα χαρακτηριστικά εκείνα που μπορούν να τα καταστήσουν ως εναλλακτικές στο υπάρχον σύστημα. Αντιθέτως, πρόκειται για κοινά τα οποία είναι συμβατά με τον καπιταλισμό και συμβάλλουν στην βιωσιμότητά του (De Angelis 2013, σελ.87).

Ο De Angelis βλέπει το κράτος και την αγορά ως εξίσου εχθρικά απέναντι στα κοινά. Οι κρατικές πολιτικές προωθούν την καπιταλιστική ανάπτυξη αναπαράγοντας έτσι τα όποια προβλήματα έχουν δημιουργηθεί εξαιτίας της και για τον λόγο αυτό θα πρέπει τα κοινά να μην υπόκεινται στην κρατική εξουσία (De Angelis & Σταυρίδης, 2011). Ιδανικά, το κράτος θα μπορούσε να έχει μια «από τα κάτω» μορφή, στο πλαίσιο της οποίας οι «κοινωνοί» θα είναι εκείνοι που θεσπίζουν τους κανόνες, ενώ η επιτήρηση και επιβολή θα εφαρμόζονται με τρόπο που συνάδει με την ιδεολογία των κοινών. Σε κάθε περίπτωση, αυτό που προκρίνεται είναι η αυτονομία των κοινών, η οποία θεωρείται απαραίτητη για να μην ενσωματώνονται στην λογική του κράτους (De Angelis, 2017, σελ.329).

Αυτό επομένως που πρέπει να επιδιώκεται είναι η ανατροπή ή αναδιαμόρφωση του συστήματος. Βασικό ρόλο διαδραματίζουν τα «υποκείμενα» και η συσπείρωσή τους απέναντι στο κεφάλαιο. Ο αγώνας ενάντια στον καπιταλισμό απαιτεί την δημιουργία ενός ενιαίου μετώπου που θα περιλαμβάνει όλους τους πολίτες ανεξαρτήτως κουλτούρας, τρόπου ζωής και κοινωνικής τάξεως. Σε αυτό το πλαίσιο, αναδύεται το πρόβλημα της διακυβέρνησης των κοινών, το οποίο σχετίζεται με την ανάγκη απεμπλοκής από την καπιταλιστική λογική η οποία ενυπάρχει εδώ και χρόνια σε κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής. Η λύση βρίσκεται στο να γίνουν τα κοινά ένα βιώσιμο κοινωνικό σύστημα, κάτι το οποίο προϋποθέτει αλλαγές στις καταναλωτικές συνήθειες, απόκτηση οργανωσιακών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων και εξοικείωση με συμμετοχικές μεθόδους λήψης αποφάσεων.

1.1.5 Σύνοψη των θεωριών

Σε γενικές γραμμές η θεωρία της Ostrom εστιάζει ως επί το πλείστον στον ίδιο τον πόρο, και το κοινό προσεγγίζεται ως μέσο διατήρησής του. Μέσω της έρευνάς της επιχειρεί να προσδιορίσει τους παράγοντες εκείνους που συμβάλλουν στην επιτυχημένη συλλογική διαχείριση κοινών πόρων. Το κράτος διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο, εφόσον απονέμει περιουσιακά δικαιώματα, μπορεί να αναλάβει την επιτήρηση των αρχών που έχουν θεσπίσει οι οικειοποιητές του πόρου και να υιοθετήσει πολιτικές ευνοϊκές για τα κοινά. Επίσης, η διακυβέρνηση των κοινών, ιδιαίτερα για μεγάλης κλίμακας κοινά, απαιτεί μια πολυεπίπεδη ιεραρχική μορφή οργάνωσης. Ο Harvey ισχυρίζεται ότι η παρέμβαση του κράτους μπορεί να είναι ωφέλιμη για τα κοινά και αποδέχεται κάποιου είδους περίφραξη για την προστασία τους. Συμφωνεί επίσης με την ιδέα της πολυκεντρικής διακυβέρνησης της Ostrom, εκφράζει όμως τους προβληματισμούς του για τους κινδύνους της αυτονομίας και της οριζοντιότητας.

Από την άλλη μεριά, οι Hardt και Negri και De Angelis δίνουν περισσότερο έμφαση στην κοινότητα και τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται και το κοινό παρουσιάζεται ως μέσο ανατροπής του καπιταλισμού. Θεωρούν ότι το κράτος δεν μπορεί να συμβάλλει στην βιωσιμότητα των κοινών. Το αντίθετο, οποιαδήποτε παρέμβαση οδηγεί νομοτελειακά στην αφομοίωση των κοινών από το καπιταλιστικό σύστημα. Διαφωνούν επιπλέον με οποιαδήποτε μορφή ιεραρχικής οργάνωσης των κοινών και υποστηρίζουν ότι η διακυβέρνησή τους θα πρέπει να βασίζεται σε αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες.

Παρακάτω θα παρουσιαστούν συνοπτικά οι τρόποι θεσμοποίησης και ορισμένα είδη δημόσιων πολιτικών για τα κοινά που υιοθετούνται σε εθνικό επίπεδο σε Ευρώπη, Λατινική Αμερική και στο Κεμπέκ του Καναδά. Οι προσεγγίσεις και οι προκλήσεις που αντιστοιχούν σε κάθε περίπτωση είναι διαφορετικές και εξαρτώνται από τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούν. Μέσω αυτής της διαφορετικότητας επιδιώκεται να γίνει μια συσχέτιση με τις προαναφερθείσες θεωρίες και τους προβληματισμούς τους.

1.2 Αναγνώριση και θεσμοποίηση των κοινών σε εθνικό επίπεδο

1.2.1 Κοινά και ΚΑΟ

Στην παρούσα διπλωματική εργασία η αναγνώριση και θεσμοποίηση των κοινών από το εθνικό κράτος προσεγγίζεται κυρίως υπό το πρίσμα των κρατικών πολιτικών για το πεδίο της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, λαμβάνοντας υπόψη τους εννοιολογικούς συσχετισμούς ΚΑΟ και κοινών, τις κοινές ιστορικές καταβολές τους (Βαρβαρούσης, 2016· Moulaert & Ailenei, 2005), και το αυξανόμενο ενδιαφέρον σε παγκόσμιο επίπεδο από διάφορα κράτη για τον κοινωνικό και οικονομικό αντίκτυπο των εγχειρημάτων ΚΑΟ.

Η ΚΑΟ περιλαμβάνει πλήθος εγχειρημάτων, όπως για παράδειγμα κοινωνικές επιχειρήσεις, συνεταιρισμούς, δίκτυα αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας, αυτοδιαχειριζόμενους κοινωνικούς χώρους, τράπεζες χρόνου, ισοδίκαιο εμπόριο, και σε ένα γενικότερο επίπεδο μπορεί να οριστεί ως ένας εναλλακτικός τρόπος οργάνωσης της οικονομίας και της κοινωνίας, εμφορούμενος από αξίες και αρχές όπως η δημοκρατία, η αλληλεγγύη, ο σεβασμός στο περιβάλλον. Η ποικιλομορφία των εγχειρημάτων αντικατοπτρίζεται στην δυσκολία της εννοιολογικής οριοθέτησης του όρου ΚΑΟ. Στην επιστημονική βιβλιογραφία και σε εκθέσεις και έγγραφα διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών, γίνεται χρήση των όρων ΚΑΟ ή Κοινωνική Οικονομία ή Αλληλέγγυα Οικονομία, με την επιλογή να καθορίζεται από διάφορους παράγοντες, η διατύπωση των οποίων δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας εργασίας.

Ωστόσο, κρίνεται σκόπιμο να διατυπωθεί μια διευκρίνιση που σχετίζεται με τις ποικίλες εκφάνσεις της έννοιας ΚΑΟ, η οποία συμβάλλει στο ερευνητικό έργο της διπλωματικής εργασίας και αφορά στον βαθμό και το είδος μετασχηματιστικής δυναμικής που αποδίδεται στα εγχειρήματα Κοινωνικής Οικονομίας από την μία και στα εγχειρήματα

Αλληλέγγυας Οικονομίας από την άλλη. Η Κοινωνική Οικονομία θεωρείται ως μία έννοια που περιλαμβάνει τυπικές μορφές οργανώσεων (με πιο αντιπροσωπευτική τις κοινωνικές επιχειρήσεις) και εστιάζει στον οικονομικό μετασχηματισμό. Στην Αλληλέγγυα Οικονομία, η οποία στην άτυπη διάστασή της φέρει κινηματικά και αντικαπιταλιστικά χαρακτηριστικά, εντάσσονται εγχειρήματα με έντονα ριζοσπαστικό χαρακτήρα που επιδιώκουν την από-τα-κάτω οργάνωση της κοινωνίας δίνοντας έμφαση στον πολιτικό μετασχηματισμό της (Νικολόπουλος & Καπογιάννης, 2013). Ακολουθώς, για λόγους ευκολίας χρησιμοποιείται, όπου είναι απαραίτητο, κυρίως η έννοια ΚΑΟ ώστε να καλύπτονται όλες οι διαστάσεις των συλλογικών εγχειρημάτων.

1.2.2 Κυρίαρχες τάσεις θεσμοποίησης σε Ευρώπη, Λατινική Αμερική και Καναδά

Ο Porier (2016) ταξινομεί τους τρόπους με τους οποίους μια χώρα μπορεί να αναγνωρίσει την ΚΑΟ στις εξής κατηγορίες: συνταγματική αναγνώριση, νόμοι πλαίσιο, δημόσιες πολιτικές, ειδικοί νόμοι και αναγνώριση από τις τοπικές αρχές. Η θεσμοποίηση μέσω της συμπερίληψης του όρου ΚΑΟ στο Σύνταγμα αποτελεί την ύψιστη αναγνώριση. Στους νόμους πλαίσιο υπάρχουν δύο τάσεις. Σε ορισμένες χώρες οι νόμοι αυτοί είναι αρκετά σύντομοι και αποβλέπουν στην ενίσχυση της ΚΑΟ χωρίς να επιφέρουν αλλαγές σε άλλους νόμους. Από την άλλη, οι νόμοι πλαίσιο που υιοθετούν ορισμένες χώρες έχουν μεγαλύτερη έκταση και συνεπάγονται αλλαγές σε ήδη υπάρχοντες νόμους. Συνήθως στους νόμους ορίζεται η έννοια της ΚΑΟ, προσδιορίζονται οι αρχές που την διέπουν και οι προϋποθέσεις αναγνώρισης ενός εγχειρήματος ως εγχείρημα ΚΑΟ και προβλέπονται υποστηρικτικά μέτρα, όπως για παράδειγμα η σύσταση μιας εθνικής γραμματείας. Οι δημόσιες πολιτικές που υιοθετούνται σε εθνικό επίπεδο χαρακτηρίζονται από μεγάλη ποικιλομορφία, η οποία οφείλεται τόσο στο πώς προσεγγίζει η κάθε κυβέρνηση τα εγχειρήματα ΚΑΟ, όσο και στις διαφορετικές ανάγκες που έχουν τα ίδια τα εγχειρήματα. Ενδεικτικά οι δημόσιες πολιτικές αφορούν πρόσβαση σε χρηματοδότηση, τεχνική και συμβουλευτική στήριξη σε όλα τα στάδια ζωής του εγχειρήματος, εκπαίδευση, προσδιορισμό κυβερνητικών δομών ειδικών για θέματα ΚΑΟ (ITC/ILO, 2011).

Ευρώπη

Η Ευρωπαϊκή Ένωση στηρίζει την ΚΑΟ μέσω των θεσμικών οργάνων της (Ευρωκοινοβούλιο, Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, Ευρωπαϊκή Επιτροπή) τόσο σε θεωρητικό επίπεδο, επιβεβαιώνοντας την σπουδαιότητα του ρόλου των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών στην αντιμετώπιση κοινωνικοοικονομικών

προβλημάτων, όσο και σε πρακτικό, συντάσσοντας κανονισμούς για την ανάπτυξη των συνεταιρισμών, παρέχοντας πρόσβαση σε χρηματοδότηση (κυρίως μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου και του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης) και προωθώντας πρωτοβουλίες που συμβάλλουν σε υιοθέτηση καινοτόμων πολιτικών από τα κράτη μέλη. Από το 2011, οπότε τέθηκε σε ισχύ η Πρωτοβουλία για την Κοινωνική Επιχειρηματικότητα (Social Business Initiative), πολλά κράτη μέλη υιοθέτησαν ειδική νομοθεσία για το πεδίο της ΚΑΟ ή διαμόρφωσαν επίσημες στρατηγικές και δημόσιες πολιτικές.

Τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών επιχειρήσεων αναφορικά με το μέγεθος, την νομική μορφή και το είδος δραστηριότητας διαφέρουν από χώρα σε χώρα. Στην αναφορά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις κοινωνικές επιχειρήσεις και τα οικοσυστήματά τους στην Ευρώπη (European Commission, 2020) επιχειρείται μια χαρτογράφηση των κοινωνικών επιχειρήσεων στις ευρωπαϊκές χώρες αποτυπώνοντας τις κυρίαρχες τάσεις, τις προκλήσεις των δημόσιων πολιτικών αλλά και τον ρόλο που διαδραματίζει η παράδοση κάθε χώρας στο θέμα της κοινωνικής οικονομίας.

Η πολιτική αναγνώριση της κοινωνικής επιχείρησης έλαβε χώρα σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και παρατηρείται μεγάλη ποικιλομορφία στα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν. Σε κάποιες χώρες (όπως για παράδειγμα στο Λουξεμβούργο, τη Σλοβακία και το Ηνωμένο Βασίλειο) δημιουργήθηκαν υπουργικές δομές και τμήματα σε εθνικό επίπεδο, ενώ σε άλλες χώρες (π.χ. Δανία και Ολλανδία) η αναγνώριση και υιοθέτηση πολιτικών πραγματοποιήθηκε σε περιφερειακό/ τοπικό επίπεδο. Οι μεταρρυθμίσεις που ακολούθησαν της αναγνώρισης, είχαν ως αποτέλεσμα οι κοινωνικές επιχειρήσεις να λειτουργούν και ως πάροχοι υπηρεσιών κοινής ωφέλειας (κοινωνική πρόνοια, αντιμετώπιση ανεργίας, δημόσιες συμβάσεις).

Όσον αφορά στην αναγνώριση μέσω νόμων, οι χώρες της Ευρώπης μπορούν να ενταχθούν σε μία από τις δύο κατηγορίες: χώρες που έχουν εισάγει ειδική νομοθεσία με σκοπό την ενίσχυση των κοινωνικών επιχειρήσεων και χώρες στις οποίες η λειτουργία των κοινωνικών επιχειρήσεων δεν έχει ρυθμιστεί πλήρως. Στην πρώτη περίπτωση, οι χώρες μέσω των νόμων προσδιορίζουν το σκοπό, τα χαρακτηριστικά και τους τομείς δραστηριότητας των κοινωνικών επιχειρήσεων. Ορισμένες χώρες προέβησαν σε προσαρμογή των ήδη υφιστάμενων ρυθμίσεων για τις κοινωνικές επιχειρήσεις και σαν αποτέλεσμα παρατηρούνται διάφορες συνεταιριστικές μορφές (για παράδειγμα: στην

Ιταλία, την Πολωνία, την Τσεχία και την Ουγγαρία οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί, στην Πορτογαλία οι συνεταιρισμοί κοινωνικής αλληλεγγύης, στην Γερμανία οι κοινωνικοί και πολιτισμικοί συνεταιρισμοί). Στο Ηνωμένο Βασίλειο, στο πλαίσιο του νομικού καθεστώτος για τις κοινωνικές επιχειρήσεις, αναγνωρίζεται ως διακριτή νομική μορφή η εταιρία κοινοτικού ενδιαφέροντος (CIC). Πέρα από προσαρμογές σε ήδη υπάρχοντες νόμους, κάποια κράτη έχουν εισάγει νομικές μορφές για κοινωνικές επιχειρήσεις, όπως οι κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης σε Αυστρία, Βουλγαρία, Κροατία, Πολωνία, Ρουμανία, Σλοβενία και Ισπανία.

Στην κατηγορία των χωρών που δεν έχουν εισάγει ειδική νομοθεσία για τις κοινωνικές επιχειρήσεις ανήκουν, μεταξύ άλλων, η Αυστρία, η Εσθονία, η Γερμανία, η Ολλανδία, η Σουηδία. Στην Γερμανία υπάρχει πλήρης διαχωρισμός μεταξύ των επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας και των κερδοσκοπικών επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει ανάγκη για ειδικό νομικό πλαίσιο για τις κοινωνικές επιχειρήσεις. Στην Ολλανδία η στήριξη των κοινωνικών επιχειρήσεων δεν γίνεται με βάση την αναγνώρισή τους ως μιας ειδικής κατηγορίας επιχειρήσεων, αλλά στο πλαίσιο της γενικότερης ενίσχυσης της κοινωνικής επιχειρηματικότητας.

Λατινική Αμερική

Στη Νότια Αμερική παρατηρείται μία διαφορετική, πιο ριζοσπαστική προσέγγιση για τα κοινά σε σχέση με τις ευρωπαϊκές χώρες, που δεν περιορίζεται στην έννοια της ΚΑΟ αλλά στην ευρύτερη έννοια των κοινών και η οποία μπορεί εν μέρει να αποδοθεί στην δράση των κοινωνικών κινημάτων. Η αναδιανομή αγροτικής γης αποτελεί βασική διεκδίκηση των αγροτικών κοινωνικών κινημάτων στο Εκουαδόρ (Goodwin, 2016). Με τους αγώνες τους επιδιώκουν την ενεργό συμμετοχή αντιπροσώπων των ιθαγενών πληθυσμών και των αγροτών σε υπηρεσίες αρμόδιες για τις αγροτικές μεταρρυθμίσεις σε εθνικό και τοπικό επίπεδο. Στην Βολιβία το διάταγμα για το κλείσιμο των ορυχείων δημιούργησε χιλιάδες ανέργους, πολλοί εκ των οποίων στράφηκαν στην καλλιέργεια κοκαΐνης και με την πείρα των συνδικαλιστικών τους αγώνων προσπάθησαν να αντισταθούν στην κρατική καταστολή (Oikonomakis, 2019, σελ. 153-155). Το λεγόμενο κίνημα των «cocaleros», μετά από αιματηρές συμπλοκές με τις κρατικές δυνάμεις, ίδρυσε το πολιτικό κόμμα MAS- IPSP (Movimiento al Socialismo - Instrumento Político por la Soberanía de los Pueblos), το οποίο κέρδισε τις εθνικές εκλογές του 2006 υπό την ηγεσία του ιθαγενούς Evo Morales (Wikipedia). Στην Βραζιλία, η αναζωπύρωση των κοινωνικών κινημάτων

για το ζήτημα της στέγασης την δεκαετία του '80 εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικών αγώνων για τα προβλήματα στο αστικό περιβάλλον και συνέβαλε στην συνδιαμόρφωση και συμπαραγωγή δημόσιων πολιτικών για το μείζον αυτό θέμα (Rodrigues & Barbosa, 2010, σελ. 23).

Στην ευρύτερη δράση των κοινωνικών κινημάτων των αυτοχθόνων λαών των Άνδεων εντάσσεται και η συμμετοχή τους σε υβριδικής μορφής ιδρύματα για την ανάπτυξη που βασίζονται στην παραγωγή γνώσης με βάση τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητές τους (Laurie et.al, 2005, σελ.21). Στόχος τους είναι οι γηγενείς ηγέτες να αποκτούν τα απαραίτητα προσόντα και να συμμετέχουν στην διακυβέρνηση αναπτύσσοντας αναπτυξιακά σχέδια προσαρμοσμένα στις ανάγκες τους. Μεγάλη επιρροή στο πλαίσιο αυτό έχει ασκήσει και η έννοια «Buen Vivir». Ο όρος αυτός, που αποδίδεται ως «ευ ζην», είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τις αντιλήψεις των γηγενών πληθυσμών των Άνδεων και βασικά στοιχεία του είναι η διαπολιτισμικότητα, η πολυμορφία της γνώσης και η κριτική στην ανάπτυξη και τη μεγέθυνση (Gudynas, 2016).

Μέρος του Συντάγματος του Εκουαδόρ είναι βασισμένο στην έννοια του «Buen Vivir». Στο άρθρο 283 παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά του οικονομικού συστήματος. Συγκεκριμένα, στόχος της λειτουργίας του είναι η επιδίωξη της καλής ζωής μέσω της ισορροπημένης συνύπαρξης με το κράτος, την αγορά, την κοινωνία των πολιτών και την φύση. Επίσης, προσδιορίζονται οι μορφές οικονομικής οργάνωσης με ρητή αναφορά στα εγχειρήματα ΚΑΟ. Στο άρθρο 254 προβλέπεται η αποκεντροποίηση της εξουσίας με την δημιουργία ανάλογων συστημάτων από τους τοπικούς φορείς εξουσίας (<https://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Ecuador/english08.html>).

Στο ίδιο πνεύμα, το Σύνταγμα της Βολιβίας ορίζει ότι το οικονομικό μοντέλο της χώρας είναι πλουραλιστικό και αποσκοπεί στην βελτίωση του «Buen Vivir», ενώ γίνεται χρήση εννοιών όπως αλληλεγγύη, ισότητα και αμοιβαιότητα. Στο άρθρο 311 γίνεται άμεση αναφορά στα συλλογικά περιουσιακά δικαιώματα για φυσικούς πόρους, ενώ στο άρθρο 351 κατοχυρώνεται η κοινωνική συμμετοχή και ο έλεγχος στην διαχείρισή τους. Ωστόσο, σε πολλά σημεία του συντάγματος, ακόμα και σε άρθρα που αφορούν τους κοινούς πόρους, τονίζεται ο ρόλος του κράτους ως εξέχων και κυρίαρχος. Στο σύνταγμα εξασφαλίζεται επίσης η αυτονομία και νομική εξουσία της τοπικής αυτοδιοίκησης (άρθρο 283) (https://www.constituteproject.org/constitution/Bolivia_2009.pdf).

Στην Βραζιλία η ολιστική προσέγγιση για την υποστήριξη του τομέα της ΚΑΟ αντανακλάται στην υιοθέτηση διακυβερνητικών πολιτικών. Βασικό βήμα υπήρξε η δημιουργία της Εθνικής Γραμματείας για την ΚΑΟ (National Secretariat on Solidarity Economy) που ανήκει στο Υπουργείο Εργασίας και Απασχόλησης της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης και οι συνεργατικές σχέσεις της με το φόρουμ της Βραζιλίας για την Αλληλέγγυα Οικονομία (Forum Brasileiro de Economia Solidaria). Για την ακρίβεια, η δημιουργία της γραμματείας παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα της μακράς πορείας και δράσης του κινήματος της αλληλέγγυας οικονομίας (ITC/ILO, 2011). Διαμορφώθηκαν έτσι οι απαραίτητες συνθήκες για την θεσμοποίηση της συνεργασίας κράτους και κοινωνίας των πολιτών και της συνεπακόλουθης συν-διαμόρφωσης των δημόσιων πολιτικών (Tremblay, ό.π, σελ.15). Το νέο νομικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε επέφερε καινοτόμες αλλαγές για τον τομέα της ΚΑΟ. Επιδιώκεται η ενίσχυση της ΚΑΟ μέσω πολιτικών σε τομείς όπως η ανάπτυξη αλληλέγγυας χρηματοδότησης, η δημιουργία και τεχνική υποστήριξη εγχειρημάτων και δικτύων ΚΑΟ και η προώθηση της τοπικής ανάπτυξης. Οι αξίες και αρχές της ΚΑΟ αντικατοπτρίζονται, τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο, και στον ομοσπονδιακό νόμο του 2001(wiki) (γνωστό ως *City Statute*), ο οποίος αφορά την αστική ανάπτυξη. Ο νόμος αυτός βασίζεται σε δύο πυλώνες. Ο πρώτος είναι η ανάπτυξη του αστικού περιβάλλοντος με όρους που εξασφαλίζουν ότι προκρίνεται η κοινωνική αξία της γης και όχι η ανταλλακτική. Ο δεύτερος είναι η εξασφάλιση της δημοκρατικής διακυβέρνησης της πόλης με την συμμετοχή των πολιτών (Purcell, 2014).

Κεμπέκ Καναδά

Η περίπτωση του Κεμπέκ είναι αξιοσημείωτη. Οι διεργασίες πολλών ετών για την αντιμετώπιση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών είχαν ως αποτέλεσμα την δημιουργία ενός οικοσυστήματος της ΚΑΟ, το οποίο περιλαμβάνει εγχειρήματα που λειτουργούν τόσο εντός της αγοράς όσο και εκτός αυτής. Ευνοϊκοί παράγοντες σε αυτές τις διεργασίες θεωρούνται η δράση των κοινωνικών και εργατικών κινήματων και η συνεργατική στάση της κυβέρνησης. Στο Κεμπέκ βλέπουμε στην πράξη ένα επιτυχημένο παράδειγμα σύμπραξης αγοράς, κράτους και ΚΑΟ.

Από το 1980 οι τοπικές κοινότητες κινητοποιούνται και πειραματίζονται υιοθετώντας εναλλακτικές προσεγγίσεις για την οικονομική ανάπτυξη, ώστε να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες της κρίσης του φορντισμού (Klein et al., 2014). Στον εργασιακό τομέα οι εργατικές ενώσεις των κλάδων που υπέστησαν κρίση δημιούργησαν ταμεία οικονομικής

ανάπτυξης για να επενδύσουν στην δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Πρόκειται για τα «Fonds de solidarité» και «Fondaction», τα οποία σταδιακά όχι μόνο συνέβαλλαν στην δημιουργία και διατήρηση χιλιάδων θέσεων εργασίας, αλλά υποστήριζαν επίσης πολλά εγχειρήματα κοινοτικής ανάπτυξης.

Πολλοί πολίτες στράφηκαν σε συνεταιριστικά σχήματα για να εξασφαλίσουν αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης και να αντιμετωπίσουν την ανεπαρκή κρατική παροχή υπηρεσιών κοινής ωφέλειας. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των Δημόσιων Ιατρικών Κλινικών που δημιουργήθηκαν από την συνεργασία εθελοντικών ομάδων πολιτών και επαγγελματιών της υγείας, οι οποίοι αμφισβήτησαν τις συμβατικές ιατρικές πρακτικές (που εστιάζουν στην θεραπεία και όχι στην πρόληψη), έδωσαν έμφαση στην αξία του περιβάλλοντος και διεκδίκησαν πρόσβαση σε περίθαλψη και δημόσιους χώρους αναψυχής.

Οι νέες συνθήκες εκδημοκρατισμού των βασικών αγαθών και υπηρεσιών πρόνοιας και τα αιτήματα των νέων κοινωνικών κινημάτων που αναδύθηκαν (γυναικών, κοινοτήτων, περιβαλλοντικές ομάδες), οδήγησαν την ομοσπονδιακή κυβέρνηση του Κεμπέκ να επαναπροσδιορίσει τον τρόπο λειτουργίας των τοπικών κυβερνητικών οργάνων (Klein et al., 2014, σελ. 377). Η δημιουργία της οντότητας *Municipalité régionale de comté* (MRC) με σκοπό να εξασφαλίζει την ανάπτυξη σε αποκεντρωμένες περιοχές και η ανασύσταση των περιφερειακών συμβουλίων ανάπτυξης¹ με γνώμονα την πλήρη αντιπροσώπευση των κοινοτήτων της περιφέρειας έθεσαν τα θεμέλια για την συνεργατική διακυβέρνηση των περιφερειών.

Σε επίπεδο γειτονιάς το κίνημα κοινοτήτων και τα εργατικά συνδικάτα σε συνεργασία και με την επιχειρηματική κοινότητα ανέπτυξαν στρατηγικές προς υπεράσπιση των θέσεων εργασίας και των προσφερόμενων υπηρεσιών. Η κινητοποίησή τους είχε σαν αποτέλεσμα την δημιουργία των «εταιριών για την οικονομική ανάπτυξη της κοινότητας» (*Corporations de développement économique communautaire*). Στόχοι των CDECs αποτελούν η δημιουργία συνεργατικών εγχειρημάτων, η δημιουργία θέσεων εργασίας και η επιμόρφωση των ανέργων ώστε να ενταχθούν στην αγορά εργασίας. Η συμβολή τους στην τοπική ανάπτυξη ήταν τόσο σημαντική που η κυβέρνηση υιοθέτησε την προσέγγισή

---

¹ Είναι χαρακτηριστική η προσθήκη του όρου «διαβούλευση» (*concertation*) στην ονομασία του φορέα: «*Conseils régionaux de concertation et développement*».

τους και δημιούργησε τα «Κέντρα Τοπικής Ανάπτυξης» (Centres locaux de développement) για την υποστήριξη της τοπικής επιχειρηματικότητας στη βάση της συνεργασίας όλων των φορέων της κοινότητας. Η θεσμοθέτηση εκ μέρους των φορέων εξουσίας των καινοτόμων πρακτικών των κινημάτων και η συνεργασία μεταξύ δρώντων του δημόσιου τομέα και της κοινωνίας των πολιτών, αντικατοπτρίζει την επιρροή των κοινωνικών κινημάτων στις δημόσιες πολιτικές και στον μετασχηματισμό των ίδιων των θεσμικών οργάνων.

Οι συνθήκες αυτές διαμόρφωσαν ένα ευνοϊκό περιβάλλον για την ανάπτυξη των εγχειρημάτων ΚΑΟ στο Κεμπέκ. Στο συνέδριο για το κοινωνικό και οικονομικό μέλλον του Κεμπέκ το 1996 η ΚΑΟ αποτέλεσε ένα από τα τρία πεδία για την αντιμετώπιση των υψηλών ποσοστών ανεργίας και της δημοσιονομικής κρίσης. Από εκείνη τη χρονική στιγμή και μετά ο τομέας της ΚΑΟ ενισχύεται σημαντικά με θεσμικά και χρηματοοικονομικά μέσα (Arsenault, 2018). Η μεγάλη αύξηση του ποσοστού χρηματοδότησης σε εγχειρήματα όπως κέντρα φύλαξης παιδιών, κοινοτικές κατοικίες, εταιρίες παροχής εκπαιδευτικών υπηρεσιών, είναι ενδεικτική της αποφασιστικότητας της κυβέρνησης να αναπτύξει την ΚΑΟ. Επίσης, αναγνωρίζονται και χρηματοδοτούνται θεσμοί της ΚΑΟ (όπως το Συμβούλιο Συνεργασίας και Αμοιβαιότητας), ενώ το 2002 δημιουργείται ένα μόνιμο γραφείο για την Κοινωνική Οικονομία με έργο την έρευνα και την παροχή συμβουλών για ζητήματα ΚΑΟ στο αρμόδιο υπουργείο.

Προς ενίσχυση και διεύρυνση του τομέα ΚΑΟ τροποποιήθηκαν ορισμένες πράξεις νομοθετικού περιεχομένου σχετικά με τους συνεταιρισμούς, ώστε να αναγνωρίζονται και άλλοι οργανισμοί ως φορείς ΚΑΟ και να έχουν ως εκ τούτου πρόσβαση σε κυβερνητικά προγράμματα χρηματοδότησης. Εκτός από την έμφαση που δόθηκε στην άμεση οικονομική υποστήριξη με την ανάπτυξη νέων χρηματοδοτικών εργαλείων, η κυβέρνηση του Κεμπέκ ανέπτυξε επίσης εργαλεία τεχνικής υποστήριξης και ενίσχυσε οργανισμούς που είχαν ως αποστολή την επιστημονική έρευνα γύρω από ζητήματα ΚΑΟ.

1.2.3 Κίνδυνοι και προκλήσεις της θεσμοποίησης

Η στήριξη των εγχειρημάτων ΚΑΟ μέσω θεσμοποίησης και δημόσιων πολιτικών αποτελεί αναμφισβήτητα ένδειξη αναγνώρισης της οικονομικής και της κοινωνικής αξίας τους. Ωστόσο, ακόμα και σε περιπτώσεις κρατών που επιθυμούν να δημιουργήσουν ένα ευνοϊκό περιβάλλον για την ΚΑΟ και τα κοινά γενικότερα, ενδέχεται η θεσμοποίηση πρακτικών να συνεπάγεται την απο-ριζοσπαστικοποίηση και εργαλειοποίησή τους.

Συγκεκριμένα, η αντίληψη της ΚΑΟ ως εναλλακτικού τρόπου ανάπτυξης μπορεί να δημιουργήσει το φαινόμενο ισομορφισμού για τα εγχειρήματα ΚΑΟ, εξισώνοντάς τα με συμβατικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις.

Στην Γαλλία οι προσπάθειες προώθησης κοινωνικών επιχειρήσεων για την εργασιακή ένταξη ατόμων που ανήκουν στις ευάλωτες ομάδες και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού δεν ευνόησαν συλλογικά εγχειρήματα περισσότερο ριζοσπαστικού χαρακτήρα. Οι διαδικασίες που ακολουθήθηκαν ευνόησαν την ίδρυση κοινωνικών επιχειρήσεων από ακτιβιστές και επαγγελματίες, αλλά οι πρωτοβουλίες από ανθρώπους που εντάσσονται οι ίδιοι σε ευάλωτες ομάδες δεν αντιμετωπίστηκαν ισότιμα και αγνοήθηκαν (Laville et al., 2006). Την δεκαετία του '90 σε ορισμένες χώρες (Ιρλανδία, Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία) επικρατούσε η τάση ταύτισης των κοινωνικών υπηρεσιών με την εργασιακή ένταξη και υιοθετήθηκαν προς αυτή την κατεύθυνση δημόσιες πολιτικές για να αξιοποιηθούν οι κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης. Τα αποτελέσματα δεν ήταν ικανοποιητικά, ενώ η έμφαση που δόθηκε στην καταπολέμηση της ανεργίας υποβίβασε την ανάγκη αντιμετώπισης των δομικών αιτιών του κοινωνικού αποκλεισμού. Στο ίδιο πνεύμα, ο τρίτος δρόμος των Νέων Εργατικών στην Αγγλία αναγνωρίζει τις κοινωνικές επιχειρήσεις ως παρόχους υπηρεσιών πρόνοιας. Οι δημόσιες πολιτικές δημιουργούν πρόσφορο έδαφος για την ανάδυση αγορών πρόνοιας συμπεριλαμβάνοντας κοινωνικές και ιδιωτικές επιχειρήσεις. Τα εγχειρήματα ΚΑΟ προσεγγίζονται ως μέσο καταπολέμησης της ανεργίας ενώ παράλληλα σημειώνεται πτώση στην υιοθέτηση καινοτόμων πρακτικών και τον εθελοντισμό (Galera & Salvatori, 2015).

Οι κίνδυνοι αφομοίωσης των κινηματικών πρακτικών ενυπάρχουν και σε περιπτώσεις πιο ριζοσπαστικών προσεγγίσεων για την θεσμοποίηση των κοινών. Στην Βραζιλία μέσω του ομοσπονδιακού νόμου για την αστική ανάπτυξη αναγνωρίζεται, όπως προαναφέρθηκε, η κοινωνική και οικονομική λειτουργία του αστικού χώρου. Κατά τον Purcell (2014) ο νόμος αυτός δεν συνεπάγεται τον υποβιβασμό των ιδιωτικών περιουσιακών δικαιωμάτων στο πλαίσιο μιας πιο κοινωνικής προσέγγισης για την ανάπτυξη. Αυτό που ουσιαστικά επιδιώκεται είναι η εξισορρόπηση μεταξύ αυτών και των κοινωνικών αναγκών των κατοίκων.

Η Mayer (2003,σελ.15) συνειδητοποιώντας ότι η επικρατούσα τάση στις δημόσιες πολιτικές περιορίζεται στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, τονίζει την

ανάγκη να λαμβάνονται υπόψη και τα αιτήματα που αφορούν πολιτικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Η αποκεντροποίηση που παρατηρείται μέσω υιοθέτησης πολιτικών που αποσκοπούν στην ενίσχυση των τοπικών κοινοτήτων θα πρέπει να συνοδεύεται από το αντίστοιχο νομικό πλαίσιο που θα στηρίζει τις τοπικές πρωτοβουλίες. Στην πιο σύγχρονη βιβλιογραφία, η Dinerstein (2017) εκφράζει παρόμοιους προβληματισμούς, θεωρώντας ότι στο πλαίσιο του καπιταλιστικού κράτους οι δημόσιες πολιτικές αποσκοπούν στο να προσαρμόσουν τα χαρακτηριστικά της ΚΑΟ στο νεοφιλελεύθερο σύστημα και ισχυρίζεται ότι η θεσμοποίηση πρακτικών με έντονα ριζοσπαστικό χαρακτήρα προϋποθέτει μια εκ των βάθρων αναδιάρθρωση του συστήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο Η ΘΕΣΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΚΟΙΝΩΝ ΣΕ ΤΟΠΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

2.1. Η ριζοσπαστική φύση των αστικών κοινών

Ανάμεσα στα εγχειρήματα που αφορούν οι παραπάνω προβληματισμοί σχετικά με την θεσμοποίηση κοινών με έντονα ριζοσπαστικό χαρακτήρα, μπορεί κανείς να εντάξει πολλά είδη αστικών κοινών, αν ληφθούν υπόψη οι παράγοντες που συμβάλλουν στην δημιουργία τους, η σχέση τους με τα κινήματα πόλης, τα χαρακτηριστικά τους και οι αρχές στις οποίες βασίζονται.

2.1.1 Η κινηματική προσέγγιση

Ο αστικός χώρος αποτελούσε ανέκαθεν πεδίο διεκδικήσεων και ενίοτε συγκρούσεων, φαινόμενα που τα τελευταία χρόνια έχουν εντατικοποιηθεί εξαιτίας των μεταβαλλόμενων οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών στο πλαίσιο του καπιταλιστικού συστήματος. Οι καπιταλιστικές προσταγές υπό την επιδίωξη της οικονομικής ανάπτυξης και μεγέθυνσης επέβαλλαν, με την συνδρομή της τοπικής εξουσίας, πολιτικές με γνώμονα την ικανοποίηση των απαιτήσεων του ιδιωτικού τομέα επιτείνοντας ή μεταθέτοντας χωρικά τα κοινωνικά προβλήματα (Minton, 2006). Έτσι, στον αστικό χώρο παρατηρούνται φαινόμενα όπως: ιδιωτικοποίηση υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, περιφράξεις φυσικών χώρων, αύξηση του κόστους ζωής εξαιτίας σχεδίων ανάπτυξης, περιορισμός προσβασιμότητας σε δημόσιους χώρους.

Ορισμένοι ακαδημαϊκοί αποδίδουν την ανάδυση των κινήματων πόλης στην προσπάθεια της τοπικής κοινωνίας να αντιμετωπίσει αυτές τις δυσμενείς συνθήκες στη δημόσια σφαίρα. Η Domaradzka (2018, σελ. 608) παραθέτοντας διάφορους ορισμούς για τα κινήματα πόλης καταλήγει ότι οι ορισμοί των Ruijt και Hamel δίνουν από κοινού την πιο ακριβή περιγραφή. Στην πρώτη περίπτωση τα κινήματα πόλης ορίζονται ως κοινωνικά κινήματα μέσω των οποίων οι πολίτες επιχειρούν να ελέγξουν το αστικό περιβάλλον, το οποίο περιλαμβάνει το οικοδομικό περιβάλλον, τον κοινωνικό ιστό και τις πολιτικές διαδικασίες. Στην δεύτερη περίπτωση, τα σύγχρονα κινήματα πόλης διεκδικούν «το δικαίωμα στην πόλη» και δημιουργούν χώρους δημοκρατίας και αλληλεγγύης, οι οποίοι είναι βαθιά ριζωμένοι στις τοπικές κουλτούρες. Η δράση των κινήματων πόλης εντοπίζεται χρονικά τη δεκαετία του 1960, στο μεταίχμιο φορντισμού-μεταφορντισμού, ενώ μία μελέτη της πορείας τους διαχρονικά αναδεικνύει την σχέση με τα αστικά κοινά.

Η σχέση των αστικών κοινών με τα κινήματα πόλης μπορεί να προσεγγιστεί σε ένα γενικότερο επίπεδο, παραλληλίζοντάς την με την σχέση των εγχειρημάτων ΚΑΟ και των κοινωνικών κινήματων. Σύμφωνα με την θεωρία των νέων κοινωνικών κινήματων ο χαρακτήρας τους είναι πολυδιάστατος, που σημαίνει ότι οι δρώντες επιδιώκουν τον μετασχηματισμό της κοινωνίας σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, με έμφαση στον προσδιορισμό νέων νοημάτων και αξιών. Το νέο αξιακό υπόβαθρο αποτυπώνεται με την υιοθέτηση μίας διαφορετικής στάσης ζωής, η οποία δεν περιορίζεται στην θεωρητική αντιπαράθεση με την επικρατούσα κουλτούρα. Αντίθετα, εξαιτίας των εντεινόμενων κοινωνικο-πολιτικών εξελίξεων, η μορφή αντίστασης πολλών σύγχρονων κοινωνικών κινήματων έχει τοπικό χαρακτήρα και η κοινωνική αλλαγή επιδιώκεται κυρίως μέσω της προεικόνισης, διαμορφώνοντας δηλαδή στο παρόν ένα εναλλακτικό μοντέλο οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης μέσω της σύστασης εγχειρημάτων ΚΑΟ (Καβουλάκος, 2018).

Σε τοπικό επίπεδο, τα κινήματα πόλης δημιούργησαν αστικά κοινά, όπως πρωτοβουλίες σε επίπεδο γειτονιάς για την συντήρηση και φροντίδα δημόσιων χώρων, καταλήψεις εγκαταλελειμμένων κτιρίων και μετατροπή τους σε πολιτισμικά κέντρα. Ο τρόπος δράσης δηλαδή των κοινωνικών κινήματων μπορεί να ερμηνευτεί ως μεταβατικό στοιχείο για την δημιουργία νέων κοινών. Μελετώντας τα κοινωνικά κινήματα στην Ελλάδα την περίοδο 2008-2011, ο Varvarousis (2020), συμπεραίνει ότι τα κοινά που δημιουργούν τα κινήματα στο πλαίσιο των κινητοποιήσεών τους δεν αποτελούν εφήμερες μορφές συλλογικής δράσης, αλλά μεταβατικά κοινά (liminal commons), κοινά δηλαδή που είτε με τον καιρό αποκτούν τα ίδια πιο σταθερή μορφή, είτε συμβάλλουν στην ανάδυση νέων κοινών, η επέκταση των οποίων μπορεί να διαφέρει αναφορικά με τον χρόνο και τον χώρο.

Η σχέση των κινήματων πόλης με τα αστικά κοινά είναι κρίσιμος παράγοντας όταν γίνεται λόγος για θεσμοποίηση, καθώς στην αλληλεπίδραση που υπάρχει μεταξύ τοπικής αυτοδιοίκησης και αστικών κοινών ενυπάρχει ο κίνδυνος εργαλειοποίησής τους. Όμως, όπως επισημαίνει η Mayer παρά τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν τα αστικά κινήματα στο πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού, οι συνθήκες που το σύστημα αυτό διαμόρφωσε πυροδότησε την δράση τους και κινητοποίησε δρώντες διάφορων συλλογικοτήτων να διεκδικήσουν το «δικαίωμα στην πόλη» (Mayer 2009,σελ. 367).

2.1.2 Το δικαίωμα στην πόλη

Το «δικαίωμα στην πόλη» είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την έννοια των αστικών κοινών και την μετασχηματιστική τους πτυχή, ειδικότερα αν ερμηνευτεί με γνώμονα τις ιδέες του

Lefebvre, ο οποίος θεωρείται εισηγητής του όρου. Ο Lefebvre εμπνευσμένος από στοχαστές όπως Marx, Hegel, Nietzsche, and Heidegger, οραματίζεται την δημιουργία μιας νέας κοινωνίας με αντικαπιταλιστικό και αντικαταναλωτικό χαρακτήρα (Purcell, 2014). Η διαμόρφωση αυτής της κοινωνίας εξαρτάται από τον αγώνα για την καθιέρωση νέων δικαιωμάτων των πολιτών, μεταξύ άλλων του δικαιώματος για την πόλη. Η διεκδίκηση αυτού του δικαιώματος απαιτεί την πολιτική ενεργοποίηση των πολιτών όλων των κοινωνικών στρωμάτων με απώτερο στόχο να αναλάβουν την κυβερνητική εξουσία. Σε αυτό το πλαίσιο προκρίνεται το δικαίωμα για αυτοδιαχείριση, το οποίο σημαίνει δημοκρατική λήψη αποφάσεων και αποκεντροποίηση της εξουσίας. Η πόλη επομένως κατά τον Lefebvre αποτελεί πεδίο διεκδικήσεων και αγώνων για μια εναλλακτική, ως προς το δίπολο κράτος-αγορά, κοινωνία.

Στο έργο του «Space and the State», ο Lefebvre (2003) επικρίνει την κυριαρχία του κράτους στον χώρο (space) και επισημαίνει ότι δεν έχει δοθεί η δέουσα σημασία στην θεωρία του κοινωνικού χώρου (theory of social space). Αναφερόμενος στα κινήματα που δρουν σε όλο τον κόσμο θεωρεί ότι μία επιστήμη του χώρου αποτελεί τον συνδετικό τους κρίκο και παραπέμπει σε εφαρμογή στην πράξη των θεωρητικών τους διεκδικήσεων. Στο πλαίσιο αυτό ο Lefebvre σημειώνει ότι μια εξέγερση θα μπορέσει να ανατρέψει την επιβαλλόμενη από το κράτος και τον καπιταλισμό ιεραρχημένη χωροταξία. Η εξέγερση αυτή δεν περιορίζεται μόνο σε διαμαρτυρίες, αλλά στην δημιουργία εναλλακτικών χώρων και εγχειρημάτων τα οποία θα θέσουν υπό αμφισβήτηση την υπάρχουσα ιεραρχία του χώρου. Συμπερασματικά, ο Lefebvre επιδιώκει να παρουσιάσει τον αστικό χώρο ως αστικό κοινό, ως χώρο δηλαδή τον οποίο αυτοδιαχειρίζονται οι ίδιοι οι πολίτες προκρίνοντας την σημασία της αξίας χρήσης έναντι της εμπορικής.

Στο ίδιο πνεύμα η Marella (2015) παραθέτει εκείνα τα χαρακτηριστικά της πόλης που την καθιστούν κοινό. Ο αστικός χώρος είναι προϊόν κοινωνικής συνεργασίας και εντός του επιδιώκεται η ανθρώπινη ευημερία. Η πόλη μπορεί να θεωρηθεί είτε ως ο βασικός χώρος παραγωγής αξίας είτε να ταυτίζεται με την βιοπολιτική παραγωγή, δίνοντας έτσι έμφαση στην κοινωνική της διάσταση. Η νεοφιλελεύθερη τάση περιφράξεων που χαρακτηρίζει τον αστικό χώρο θέτει το ζήτημα ιδιοποίησης της αξίας που παράγεται συνολικά δημιουργώντας κοινωνικές συγκρούσεις. Ταυτόχρονα, ένα άλλο χαρακτηριστικό στον αστικό χώρο, η μεταβίβαση ευθυνών από την τοπική εξουσία στους πολίτες, δημιουργεί πρόσφορο έδαφος για πολιτικό μετασχηματισμό. Αυτές οι συνθήκες έχουν ως αποτέλεσμα

την δημιουργία αστικών κοινών, τα οποία μπορεί να είναι συμβατά με το υπάρχον πολιτικό καθεστώς ή με έντονη μετασχηματιστική δυναμική.

Η ιδέα γύρω από το δικαίωμα στην πόλη είχε μεγάλη απήχηση με αποτέλεσμα να συναντά κανείς διάφορες εκδοχές της, άλλοτε με τον επαναστατικό χαρακτήρα που προσέδωσε ο Lefebvre και άλλοτε περισσότερο συμβατές με τον νεοφιλελευθερισμό. Σε κάθε περίπτωση, κοινή συνισταμένη όλων των εκδοχών αποτελεί η αξία χρήσης του αστικού χώρου και ο αγώνας ενίσχυσής της έναντι της εμπορικής αξίας που διαμορφώνουν τα ιδιωτικά περιουσιακά δικαιώματα. Ερμηνεύοντας τα αστικά κοινά με βάση τα κινηματικά χαρακτηριστικά τους και την επαναστατική οπτική του δικαιώματος στην πόλη, αναδεικνύεται η πολιτική και κοινωνική μετασχηματιστική τους ικανότητα.

2.1.3 Η άσκηση του «κοινωνείν» στα αστικά κοινά

Ένας άλλος παράγοντας που σχετίζεται με την ριζοσπαστική φύση των αστικών κοινών είναι η άσκηση του «κοινωνείν» (commoning), η από κοινού δηλαδή συλλογική δράση, λήψη αποφάσεων, αντιμετώπιση προβλημάτων και οι κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνονται σε αυτό το πλαίσιο. Σε μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας που αφορά τα αστικά κοινά τονίζεται η σπουδαιότητα του «commoning», και ερευνώνται οι διάφορες πτυχές του αναφορικά με την βιωσιμότητα τους και την μετασχηματιστική τους δυναμική.

Ο Chatterton (2016) ισχυρίζεται ότι το κοινό ουσιαστικά δημιουργείται από την διαδικασία του «commoning», από την οποία προκύπτει νέο σχετικό με τα κοινά λεξιλόγιο, ενδυναμώνεται το αίσθημα της αλληλεγγύης και εφαρμόζονται αντικαπιταλιστικές πρακτικές. Μέσα από μία μελέτη περίπτωσης που αφορά μια κοινοτική συνεταιριστική κατοικία στο Ηνωμένο Βασίλειο, ο Chatterton αναδεικνύει αυτό το ευρύ φάσμα του «commoning». Ωστόσο, ο συγγραφέας τονίζει την ανάγκη περαιτέρω μελέτης για τα αστικά κοινά, ώστε να επεκταθούν και να επιτευχθεί η θεσμοποίησή τους χωρίς να αφομοιωθούν από το σύστημα.

Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Σταυρίδης (2016, όπ. αναφ. στο Eidelman & Safransky, 2020) υποστηρίζει ότι οι πρακτικές του «commoning», δημιουργούν χώρους για κοινά και κατ' επέκταση νέες κοινωνικές σχέσεις και νέους τρόπους διαμοιρασμού. Η αξία επομένως του «commoning», για την μελέτη των αστικών κοινών είναι ιδιαίτερα σημαντική και υπερβαίνει το ζήτημα του φυσικού χώρου και του ιδιοκτησιακού καθεστώτος, χωρίς φυσικά αυτό να σημαίνει ότι η φυσική διάσταση του χώρου υποτιμάται, καθώς από μια

άλλη οπτική η ύπαρξη χώρου, ως «κόμβου» συλλογικής δραστηριότητας, συμβάλλει στην εκμάθηση, δοκιμή και εφαρμογή του «commoning» (Petrescu et.al., 2020).

Οι καταλήψεις αποτελούν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αστικών κοινών, το οποίο αντικατοπτρίζει την σημασία τόσο του «commoning» όσο και του χώρου με την φυσική του υπόσταση. Η βιομηχανική κρίση και η περικοπή δημοσίων επενδύσεων έχει δημιουργήσει πλήθος άδειων και εγκαταλελειμμένων χώρων. Η κατάληψη, μπορεί να αφορά οργανωμένη συλλογική δράση ενάντια σε σχέδια ανάπτυξης με καιροσκοπικό χαρακτήρα ή μετατροπή εγκαταλελειμμένων κτιρίων σε χώρους στέγασης ή πολιτισμικά κέντρα, προσβάσιμα στο ευρύ κοινό. Και στις δύο περιπτώσεις τίθενται νομικά ζητήματα ιδιοκτησίας, με την μεριά των «κοινωνών» να δίνουν μια άνιση μάχη διεκδίκησης δικαιωμάτων χρήσης του χώρου, καθώς στις περισσότερες χώρες οι καταλήψεις θεωρούνται παράνομες. Ωστόσο, η μετασχηματιστική τους δυναμική είναι αδιαμφισβήτητη, όχι μόνο επειδή αμφισβητούνται τα ιδιωτικά περιουσιακά δικαιώματα, αλλά και εξαιτίας των εναλλακτικών πρακτικών που λαμβάνουν χώρα (Casas-Cortés et. al., 2014). Πρόκειται για από-τα- κάτω εγχειρήματα που επιδιώκουν πολιτικό μετασχηματισμό, υιοθετούν εναλλακτικές μορφές εργασίας και όλα αυτά στη βάση της αυτοδιαχείρισης και αυτοοργάνωσης.

Οι αστικοί κήποι αποτελούν ένα ακόμη παράδειγμα αστικών κοινών, η μετασχηματιστική δυναμική των οποίων έγκειται περισσότερο στην ενίσχυση των κοινωνικών σχέσεων και την ανάδυση εναλλακτικών εγχειρημάτων για την διατροφική αυτάρκεια σε τοπικό επίπεδο. Στην περίπτωση της Ελλάδας, την περίοδο 2011-2012 δημιουργήθηκαν με πρωτοβουλία ορισμένων δήμων αστικοί λαχανόκηποι, ως αντίβαρο στην οικονομική κρίση που άρχισε να πλήττει ιδιαίτερα τους οικονομικά ασθενέστερους. Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη στους δήμους Θέρμης και Αλεξανδρούπολης, κίνητρο συμμετοχής των πολιτών αποτέλεσε κατά κύριο λόγο η εξασφάλιση φρέσκων και ποιοτικών βιολογικών τροφίμων, κατά δεύτερο λόγο η έμμεση οικονομική ενίσχυση, και λιγότερο η ψυχοθεραπεία, η ενίσχυση των κοινωνικών δεσμών και η επαφή με τη φύση (Anthoroulou et. al., 2014). Σταδιακά, η πρωτοβουλία αυτή εκ μέρους του δήμου μετατράπηκε σε εγχείρημα που εστίαζε περισσότερο στην διατροφική ασφάλεια, την κοινωνική συνοχή και τα ψυχολογικά οφέλη, παρά στην αρχική επιδίωξη αντιμετώπισης των οικονομικών δυσχερειών.

Οι προαναφερθείσες περιπτώσεις αστικών κοινών (καταλήψεις και αστικοί λαχανόκηποι), είναι ενδεικτικοί της ποικιλομορφίας τους, όσον αφορά στην μετασχηματιστική τους δυναμική και τα κίνητρα συμμετοχής. Οι καταλήψεις φέρουν αναμφισβήτητα πιο ριζοσπαστικά και με πολιτική χροιά χαρακτηριστικά, ενώ οι αστικοί λαχανόκηποι αποτελούν πρακτικές που προσανατολίζονται περισσότερο σε θέματα διατροφικής ασφάλειας. Υπάρχουν επομένως περιπτώσεις όπου ένα κοινό δημιουργείται εξαιτίας έλλειψης άλλων επιλογών και όχι συνειδητά ως αντικαπιταλιστική πρακτική. Όμως σε κάθε περίπτωση μέσω της συλλογικής συμμετοχής και του «commoning» αναπτύσσονται οι κοινωνικές σχέσεις, γίνεται διαμοιρασμός γνώσεων και διαμορφώνεται ένα αντίστοιχο με τις αξίες των κοινών πλαίσιο λειτουργίας (Bosone et. al., 2019).

2.2 Συνεργατική σχέση αστικών κοινών και τοπικής εξουσίας

Όποιο και να είναι το κίνητρο για την σύσταση ενός αστικού κοινού, η αλληλεπίδραση με το τοπικό κράτος είναι αναπόφευκτη. Οι φορείς τοπικής εξουσίας μπορεί να υιοθετούν μια μετριοπαθή, φιλική ή ακόμα και εχθρική στάση απέναντι στα αστικά κοινά. Η πραγματικότητα δείχνει ότι η αύξηση των αυτοδιαχειριζόμενων εγχειρημάτων συμβαδίζει με αύξηση των τοπικών θεσμών εξουσίας που επιλέγουν να έχουν μια συνεργατική σχέση μαζί τους καθώς υπάρχουν οφέλη και για τις δύο πλευρές (Baioni, 2017).

Η ριζοσπαστική φύση των αστικών κοινών έχει σαν αποτέλεσμα τη δυσκολία καθιέρωσής τους με βάση το επικρατές νομικό πλαίσιο και συμβατικές δημόσιες πολιτικές, αποθαρρύνοντας πιθανόν την συμμετοχή των πολιτών σε αυτά. Ακόμα και υπό αυτές τις συνθήκες σε κάποιες περιπτώσεις οι τοπικές αρχές προσπαθούν να διευκολύνουν την σύσταση των αστικών κοινών εξαντλώντας τα περιθώρια που τους δίνονται από τον ισχύον νομοθετικό πλαίσιο, δίνοντας όμως έτσι μια εφήμερη λύση σε ζητήματα που άπτονται της λειτουργίας τους. Όταν δε οι συμμετέχοντες στα αστικά κοινά απορρίπτουν οποιαδήποτε σχέση με την εξουσία σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο, καθίσταται δύσκολο για την τοπική αυτοδιοίκηση να δημιουργήσει ένα ευνοϊκό περιβάλλον. Το παράδειγμα των καταλήψεων που προαναφέρθηκε αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα, καθώς στις περισσότερες χώρες αποτελεί παράνομη πρακτική. Συνεπώς, η έλλειψη συνεργασίας και θεσμικής τους αναγνώρισης αποτελεί μείζον ζήτημα τόσο για την σύστασή τους όσο και για την μετέπειτα λειτουργία τους.

Μια συνεργατική σχέση μεταξύ των αστικών κοινών και της τοπικής εξουσίας δίνει καταρχάς την δυνατότητα στις συλλογικότητες που τα οργανώνουν και τα συντονίζουν να γνωστοποιήσουν όλα τα προβλήματα που συναντούν και σχετίζονται με την έλλειψη της θεσμικής αναγνώρισής τους. Από μεριά της η τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να συμβάλλει και να επιταχύνει τις διαδικασίες αναγνώρισής τους μέσω συμφωνιών και συνθηκών που θα αφορούν το είδος των επιτρεπόμενων δραστηριοτήτων, τα κριτήρια και τους όρους χορήγησης δικαιωμάτων χρήσης, μέσω εξουσιοδοτήσεων για προσωρινές ή μακροπρόθεσμες χρήσεις, και μέσω μεταβατικών συμφωνιών για την σταδιακή αναγνώριση ανεπίσημων δραστηριοτήτων.

Οι κανονισμοί προσωρινών χρήσεων υιοθετούνται από πολλούς δήμους για υποβαθμισμένες περιοχές με σκοπό την βελτίωση της ποιότητας ζωής και την κοινωνική ενσωμάτωση μέσω της συμμετοχής της κοινωνίας των πολιτών (Bragaglia & Caruso, 2020). Επίσης, πολλοί δήμοι παραχωρούν δωρεάν ή με χαμηλό ενοίκιο κτίρια τα οποία είναι εγκαταλειμμένα με τις συλλογικότητες να αναλαμβάνουν το κόστος συντήρησης. Η πρακτική αυτή είναι ιδιαίτερα ωφέλιμη για το αρχικό στάδιο σύστασης εγχειρημάτων με κοινωνικό αντίκτυπο. Επίσης, οι δήμοι μπορούν να στηρίζουν οικονομικά τα εγχειρήματα αστικών κοινών αξιοποιώντας πόρους είτε από προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την αστική ανάπτυξη είτε από κονδύλια της περιφέρειας.

Η συνεργατική σχέση με την τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να συμβάλλει και στην επίλυση συγκρούσεων που προκύπτουν στα αστικά κοινά και απαιτείται η επέμβαση μιας εξωτερικής αρχής. Οι Parker και Schmidt (2017) αναδεικνύουν το συγκεκριμένο ζήτημα υπό το πρίσμα της «αφαιρεσιμότητας» των αστικών κοινών. Συγκεκριμένα, μελετούν την περίπτωση ενός πάρκου για πατίνια (skate park) που διαμορφώθηκε με την συνεργασία της τοπικής αυτοδιοίκησης και μιας ομάδας πολιτών που ασκούν αυτήν την δραστηριότητα. Η αφαιρεσιμότητα εδώ αφορά την αδυναμία ή δυσκολία ταυτόχρονης χρήσης του πάρκου, που δημιουργήθηκε για συγκεκριμένο σκοπό, από άλλες ομάδες της κοινότητας. Η σύγκρουση προέκυψε όταν χρήστες ποδηλάτων θέλησαν να κάνουν χρήση του χώρου. Η άμεση παρέμβαση της τοπικής αυτοδιοίκησης, να διαμορφώσει ειδικούς κανονισμούς για την χρήση του χώρου, ήταν καταλυτική για την μη διάλυση του αστικού κοινού. Οι συγγραφείς έτσι συμπεραίνουν ότι η βιωσιμότητα των αστικών κοινών έχει άμεση σχέση με τον επίσημο ρόλο της τοπικής εξουσίας στο πλαίσιο συγκρούσεων για εναλλακτικές χρήσεις του χώρου.

Η συνεργατική σχέση τοπικής αυτοδιοίκησης και αστικών κοινών θεωρείται επίσης ιδιαίτερα χρήσιμη όσον αφορά στη διοικητική στήριξη και την μεταφορά τεχνογνωσίας για λειτουργικά θέματα (Βαϊονί, ό.π.). Οι τοπικοί φορείς εξουσίας μπορούν να συμβάλλουν στο να μετατρέψουν οι πολίτες τις ιδέες τους σε πράξη με ρεαλιστικό τρόπο, λαμβάνοντας υπόψη το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο και τις δυνατότητες που αυτό προσφέρει. Κάτι τέτοιο είναι χρήσιμο ειδικότερα σε περιπτώσεις που οι δρώντες δεν έχουν τα απαραίτητα προσόντα και δεξιότητες για την σύσταση και διαχείριση ενός αστικού κοινού. Επιπροσθέτως, στο πλαίσιο της συνεργασίας οι δήμοι μπορούν να συμβάλλουν στην δημιουργία μηχανισμών αξιολόγησης των αποτελεσμάτων, όταν αυτό κρίνεται αναγκαίο ή επιθυμητό.

2.3 Καινοτόμες προσεγγίσεις στην θεσμοποίηση των αστικών κοινών

Η συνεργασία μεταξύ τοπικής αυτοδιοίκησης και αστικών κοινών όπως παρουσιάστηκε παραπάνω αναδεικνύει την ανάγκη επαναπροσδιορισμού του ρόλου του τοπικού κράτους με γνώμονα την ενίσχυση της συμμετοχής των τοπικών κοινοτήτων στην διακυβέρνηση, και την διατήρηση της μετασχηματιστικής ικανότητας των εγχειρημάτων. Η δυσκολία επίτευξης αυτού του στόχου καθιστά απαραίτητη τη δημιουργία νέων μοντέλων αστικής συνδιακυβέρνησης και την επινόηση καινοτόμων τρόπων θεσμοποίησης των αστικών κοινών.

2.3.1 Συνδιακυβέρνηση σε τοπικό επίπεδο

Ο όρος συνδιακυβέρνηση παραπέμπει σε μια πολυεπίπεδη δομή λήψης αποφάσεων και σε αλληλεπίδραση μεταξύ διαφόρων δρώντων της πολιτικής εξουσίας και της κοινωνίας των πολιτών (Tsujinaka et al., 2015) . Στην ιδανική της μορφή, οι φορείς της κοινωνίας των πολιτών αποτελούν ενεργούς δρώντες στην δημόσια σφαίρα και συμμετέχουν σε ισότιμη βάση με τους φορείς εξουσίας (Somerville & Haines, 2008, σελ. 63). Σε τοπικό επίπεδο η συνδιακυβέρνηση αποτελεί μια πρόκληση για τις τοπικές αρχές εξουσίας που επιθυμούν την ουσιαστική συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών. Καλούνται να υιοθετήσουν ένα μη ιεραρχικό μοντέλο διακυβέρνησης και να εξασφαλίσουν την συνεργασία με εγχειρήματα που επιδιώκουν την αυτονομία τους.

Στην θεωρία αστικής διακυβέρνησης που έχει αναπτύξει ο Iaione (2016) οι θεσμοί συνδιακυβέρνησης θα πρέπει να προωθούν την συνδιαχείριση υπηρεσιών και την

συμπαράγωγη αστικών κοινών, ώστε να μην αποτελούν απλά ένα εργαλείο γνωμοδοτικού χαρακτήρα για την νομιμοποίηση των πολιτικών. Στην προσέγγισή του (την οποία βασίζει στην ιδέα της πολυκεντρικής διακυβέρνησης της Ostrom) οι δρώντες αποτελούν μέρος ενός αυτόνομου δικτύου λήψης αποφάσεων, το οποίο οργανώνει και συντονίζει δράσεις σε επίπεδο πόλης ή γειτονιάς, διατηρώντας συνεργατικές σχέσεις με τους φορείς εξουσίας.

Βασική αρχή της θεωρίας του Iaione είναι η παροχή κινήτρων στους πολίτες από την τοπική αυτοδιοίκηση για την φροντίδα και διατήρηση των κοινών, μέσω ανάλογων ρυθμίσεων για ζητήματα όπως ενέργεια, ανακύκλωση, εξοικονόμηση νερού. Δεύτερο πυλώνα αποτελεί η δημιουργία ενός συστήματος επικοινωνίας των πολιτών, το οποίο θα προωθεί τις συμμετοχικές δράσεις με διάφορους τρόπους: χαρτογράφηση των κοινών, πλατφόρμα για διαμοιρασμό πληροφοριών, προστασία των αστικών κοινών. Επίσης, έχει ιδιαίτερη σημασία ο αστικός σχεδιασμός να υλοποιείται στη βάση συνεργασίας τοπικού κράτους και κοινωνίας των πολιτών.

Οι Somerville & Haines (2008) μέσα από την έρευνά τους διαπιστώνουν ότι η συνδιακυβέρνηση συμβάλλει στην πιο δίκαιη και αποτελεσματική λήψη αποφάσεων, ενώ παράλληλα μπορεί να βελτιώσει τις κοινωνικές συνθήκες σε επίπεδο κοινότητας. Η συνδιακυβέρνηση ορίζεται ως ένας από τους στίβους (arenas) της πολιτικής διακυβέρνησης, στον οποίο κυβερνητικοί και μη- κυβερνητικοί φορείς δρουν και αποφασίζουν από κοινού. Ο πρώτος στίβος αφορά την λήψη αποφάσεων από την κρατική εξουσία (governmental arena) και ο δεύτερος από αυτοοργανωμένους πολίτες (non-governmental arena).

Όσον αφορά στο τοπικό επίπεδο, οι συγγραφείς εκφράζουν τις αμφιβολίες τους σχετικά με την ικανότητα και την θέληση των τοπικών αρχών εξουσίας να υιοθετήσουν ένα μοντέλο συνδιακυβέρνησης. Θέτοντας το ζήτημα κλίμακας και της συνεπαγόμενης ιεραρχίας, ισχυρίζονται ότι η αποτελεσματική συνδιακυβέρνηση απαιτεί την ενίσχυση σε κυβερνητικές ικανότητες των χαμηλότερων κλιμάκων, ώστε να αποφευχθεί η ιεραρχική διακυβέρνηση. Προς αυτή την κατεύθυνση προτείνουν τα εξής για τις δύο κλίμακες, γειτονιά και τοπική αυτοδιοίκηση: ανάπτυξη των ικανοτήτων των φορέων εξουσίας, ενίσχυση των ικανοτήτων μη κυβερνητικών οργανώσεων, ανασχηματισμό των κανονισμών της τοπικής αυτοδιοίκησης ώστε να ανταποκρίνονται στα προβλήματα της γειτονιάς και δημιουργία νέων μορφών οργανώσεων που θα διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο στην λήψη αποφάσεων για τα ζητήματα που απασχολούν τους πολίτες στην κλίμακα

δραστηριοποίησής τους. Το πιο σημαντικό όμως, όπως τονίζουν, είναι να υπάρχει οριζόντια συνεργασία σε επίπεδο γειτονιάς και κάθετη συνεργασία ανάμεσα στις δύο κλίμακες, οραματιζόμενοι ένα είδος οργάνωσης ομοσπονδιακού τύπου.

Οι Horelli et al. (2015) προσεγγίζουν την συμμετοχή μέσω αυτοοργανωμένων εγχειρημάτων ως συμπληρωματική αλλά και εναλλακτική σε από-τα-πάνω διαδικασίες αστικού σχεδιασμού. Τα εγχειρήματα αυτά παράγουν κοινωνικό αντίκτυπο σε επίπεδο κοινότητας και επιπλέον μέσω της δράσης τους ασκούν πιέσεις στις συμβατικές διαδικασίες αστικού σχεδιασμού και την άσκηση εξουσίας στην πόλη. Στο πλαίσιο της τοπικής συνδιακυβέρνησης η αυτοοργάνωση ανήκει στην ανεπίσημη σφαίρα, η οποία κατά τους συγγραφείς αλληλεπιδρά με την επίσημη και την ημιεπίσημη και αυτό που θα πρέπει να επιδιώκεται είναι η εξισορρόπηση μεταξύ τους.

2.3.2 Εργαστήρια για τα αστικά κοινά

Σε μια προσπάθεια ανάπτυξης και εφαρμογής πρακτικών καινοτόμων προσεγγίσεων για την σχέση αστικών κοινών και τοπικής αυτοδιοίκησης έχουν δημιουργηθεί εργαστήρια για την μελέτη των αστικών κοινών (urban labs). Τα εργαστήρια αστικών κοινών λειτουργούν στη βάση συνεργατικών σχέσεων μεταξύ όλων των ενδιαφερόμενων δρώντων σε τοπικό επίπεδο: των δημόσιων και ιδιωτικών φορέων, της κοινωνίας των πολιτών, και της ακαδημαϊκής κοινότητας (Chatterton et al., 2018).

Στα εργαστήρια αυτά πραγματοποιούνται καινοτόμα πειράματα περιορισμένης χρονικής διάρκειας, με συγκεκριμένους και προκαθορισμένους στόχους, οι οποίοι ελέγχονται και αξιολογούνται. Απώτερος σκοπός είναι οι δοκιμές να προσφέρουν βαθύτερη γνώση και σταδιακά να καθιερώνονται και να ενσωματώνονται σε θεσμικό περιβάλλον, σε δομές δηλαδή που σχετίζονται με την διακυβέρνηση της πόλης.

Για τον λόγο αυτόν, είναι υψίστης σημασίας η συμμετοχή των τοπικών αρχών στις διαδικασίες επιλογής, σχεδιασμού και αξιολόγησης των πειραμάτων (Höflehner & Zimmermann, 2018, σελ. 229). Η θεσμική υποστήριξη από την τοπική αυτοδιοίκηση, μέσω της ίδρυσης ενός εργαστηρίου στο πλαίσιο της πολιτικής της για την ενίσχυση των αστικών κοινών, θα μπορούσε να συμβάλλει προς αυτή την κατεύθυνση. Εκτός όμως των αντιπροσώπων της τοπικής εξουσίας, η εξασφάλιση της απαιτούμενης πλουραλιστικής προσέγγισης στις συμμετοχικές διαδικασίες απαιτεί την συμπερίληψη όλων των ενδιαφερομένων, ακόμα και αν προκύπτουν αντικρουόμενα συμφέροντα. Η συμμετοχή

εναλλακτικών δρώντων και ομάδων του πληθυσμού που θεωρούνται περιθωριοποιημένες κοινωνικά, συμβάλλει στην αξιοποίηση διαφορετικών οπτικών, γνώσεων και επιρροών.

Ο Thompson (2018, σελ. 12) παρουσιάζει τα εργαστήρια για τα αστικά κοινά ως την μορφή που αποκτά η κοινωνική καινοτομία όταν εφαρμόζεται συστηματικά και συνειδητά από ερευνητές και φορείς χάραξης πολιτικής. Από την μία τονίζει την συμβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης και της ακαδημαϊκής κοινότητας στην υιοθέτηση καινοτόμων προσεγγίσεων, αλλά από την άλλη εκφράζει ορισμένους προβληματισμούς. Όσον αφορά στους φορείς εξουσίας, προκύπτουν ερωτήματα που σχετίζονται με την δίκαιη χωρικά διανομή των δημόσιων πόρων και με τις συνέπειες που μπορεί η μη δίκαιη κατανομή να έχει για κοινότητες που χαρακτηρίζονται από έλλειψη κοινωνικού κεφαλαίου. Για την αποτελεσματική διεξαγωγή και εφαρμογή πειραμάτων κοινωνικής καινοτομίας από ακαδημαϊκούς, απαιτείται ο μετασχηματισμός της ιεραρχικής θεσμικής δομής των πανεπιστημίων και η πραγματοποίηση κοινωνικά καινοτόμων προγραμμάτων έρευνας δράσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο Η ΘΕΣΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΚΟΙΝΩΝ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

3.1 Η εξάπλωση των αστικών κοινών στην Ιταλία

3.1.1 Ο ρόλος του Συντάγματος

Ορισμένα άρθρα στο Ιταλικό Σύνταγμα (www.senato.it) είχαν καθοριστική σημασία για τα κοινά, καθώς αποτέλεσαν την νομική βάση για την αναγνώρισή τους. Αν και δεν αναφέρεται ρητά ο όρος «κοινά», χρησιμοποιήθηκαν από ακαδημαϊκούς και υποστηρικτές των κοινών για να αναπτυχθεί ένα νέο νομικό πλαίσιο, αλλά και από τις τοπικές αρχές που προέβησαν σε θεσμοποίηση των αστικών κοινών.

Κατά τους Mattei & Bailey (2013) τα άρθρα 3, 42 και 43 αποσκοπούν σε γενικές γραμμές στην προστασία των ανθρώπων από κατάχρηση εξουσίας και για αυτόν το λόγο σχετίζονται άμεσα με τα κοινά. Στο άρθρο 3 αναφέρεται ότι πρέπει να εξασφαλίζεται το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική ζωή της χώρας ανεξαρτήτως οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης: «*Άρθρο 3: Όλοι οι πολίτες έχουν ίση κοινωνική αξιοπρέπεια και είναι ισότιμοι απέναντι στον νόμο, ανεξαρτήτως φύλου, φυλής, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών πεποιθήσεων, προσωπικής και κοινωνικής κατάστασης. Είναι καθήκον της Δημοκρατίας να ξεπερνά εκείνα τα εμπόδια (...) που εμποδίζουν την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του ανθρώπου και την αποτελεσματική συμμετοχή όλων των εργαζομένων στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική οργάνωση της χώρας.*»²

Σύμφωνα με το άρθρο 42 η ιδιωτική περιουσία προστατεύεται από τον νόμο με την προϋπόθεση ότι είναι προσβάσιμη σε όλους και λειτουργεί ως προς το κοινωνικό όφελος: «*Η ιδιωτική περιουσία αναγνωρίζεται και είναι εγγυημένη εκ του νόμου, (...) ώστε (ο νόμος) να επιβεβαιώνει την κοινωνική της λειτουργία και να την καθιστά προσβάσιμη σε όλους (...)*».

Το άρθρο 43 αναγνωρίζει τις κοινότητες εργαζομένων και χρηστών για την διαχείριση πόρων δημόσιου συμφέροντος: «*Άρθρο 43: Αποσκοπώντας στο κοινό όφελος, ο νόμος*

---

² Δική μου μετάφραση σε όλα τα άρθρα. Τα πρωτότυπα στην αγγλική παρατίθενται στο παράρτημα στο τέλος της διπλωματικής εργασίας.

δύναται να ορίσει ότι η λειτουργία μιας επιχείρησης ή κάποια κατηγορία αυτής, (...), παρέχεται στην Κυβέρνηση, σε δημόσια υπηρεσία, κοινότητα εργαζομένων ή χρηστών, με την προϋπόθεση ότι η επιχείρηση αυτή δραστηριοποιείται στον τομέα των βασικών δημόσιων υπηρεσιών, πηγών ενέργειας ή μονοπωλίων και είναι δημόσιου συμφέροντος».

Το άρθρο 114 αφορά την αυτονομία των δήμων, των νομών και των περιφερειών: « *Η Δημοκρατία αποτελείται από τους Δήμους, τις Επαρχίες, τις Μητροπολιτικές Πόλεις, τις Περιφέρειες και το Κράτος. Οι δήμοι, οι επαρχίες, οι μητροπολιτικές πόλεις και οι περιφέρειες είναι αυτόνομες οντότητες που έχουν δικό τους καταστατικό, εξουσίες και λειτουργίες σύμφωνα με τις αρχές που καθορίζονται από το Σύνταγμα. (...)*». Το συγκεκριμένο άρθρο έχει καθοριστική σημασία για την πορεία των αστικών κοινών, καθώς η αποκεντροποίηση επιτρέπει στην τοπική εξουσία να θεσμοποιήσει εγχειρήματα αστικών κοινών με βάση τις ανάγκες κάθε περιοχής και τις ισχύουσες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες.

Σύμφωνα με το άρθρο 118 η τοπική αυτοδιοίκηση οφείλει να στηρίζει αυτόνομα εγχειρήματα των πολιτών που σχετίζονται με δράσεις γενικού συμφέροντος: « *Το Κράτος, οι περιφέρειες, οι μητροπολιτικές πόλεις, οι επαρχίες και οι δήμοι οφείλουν να προωθούν τις αυτόνομες πρωτοβουλίες των πολιτών, τόσο ως ιδιώτες όσο και ως μέλη ενώσεων, που σχετίζονται με δραστηριότητες κοινής ωφέλειας, βάσει της αρχής της επικουρικότητας* ».

Στο άρθρο 9 εξασφαλίζεται η προστασία του φυσικού τοπίου και της ιστορικής και πολιτισμικής κληρονομιάς της χώρας: « *Η Δημοκρατία προωθεί την ανάπτυξη του πολιτισμού και την επιστημονική και τεχνική έρευνα. Διαφυλάσσει το φυσικό τοπίο και την ιστορική και καλλιτεχνική κληρονομιά του Έθνους* ». Το άρθρο αυτό, άμεσα σχετιζόμενο με τον νόμο περί περιουσιακών δικαιωμάτων, διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο ενάντια στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές. Ερμηνεύοντας το φυσικό τοπίο ως περιβάλλον, αποτελεί ισχυρό εγχείρημα ενάντια στην εκμετάλλευση του περιβάλλοντος (Bailey & Mattei, ό.π.).

3.1.2 Το κίνημα για τα κοινά

Από την δεκαετία του '90 και ύστερα παρατηρείται ραγδαία αύξηση στην ιδιωτικοποίηση της δημόσιας περιουσίας, καθιστώντας την Ιταλία πρώτη παγκοσμίως σε ιδιωτικοποιήσεις για την περίοδο 1992-2000 (Goldstein, 2003). Μπροστά σε αυτό το ανησυχητικό φαινόμενο ακαδημαϊκοί της Academia Nazionale dei Lincei συνέστησαν το 2007 μια επιτροπή, την Rodota Commission (από το όνομα του προέδρου της Stefano Rodota,

διακεκριμένου νομικού και πολιτικού) έργο της οποίας ήταν η μεταρρύθμιση του αστικού κώδικα με σκοπό να περιοριστούν οι ιδιωτικοποιήσεις της δημόσιας περιουσίας. Το έργο της επιτροπής ολοκληρώθηκε το 2008, οπότε και παρουσιάστηκε η τελική πρόταση στην οποία ο ορισμός των κοινών αποκτά νομική υπόσταση και αναγνωρίζεται ως μορφή ιδιοκτησίας διαφορετική από την δημόσια και την ιδιωτική. Παρόλο που το προσχέδιο δεν εγκρίθηκε από τη βουλή, η θεωρητική του βάση χρησιμοποιήθηκε από διάφορους δήμους, ενώ αξιοποιήθηκε και από το Ανώτατο Δικαστήριο όταν το 2011 αναγνώρισε ως κοινό αγαθό τμήμα μιας λιμνοθάλασσας (Marella, 2015).

Αγνοώντας το περιεχόμενο της πρότασης της επιτροπής Rodota, το 2009 η Ιταλική κυβέρνηση ψηφίζει ένα διάταγμα σύμφωνα με το οποίο μέχρι το 2011 οι ιδιωτικές επιχειρήσεις θα μπορούσαν να υποβάλλουν τις προσφορές τους για την εξαγορά των δημόσιων υπηρεσιών. Η κίνηση αυτή της κυβέρνησης προκάλεσε την άμεση αντίδραση ακαδημαϊκών και πρώην μελών της επιτροπής Rodotà. Σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα συντάχθηκε ένα κείμενο το οποίο αποτελούνταν από ερωτήματα σχετικά με τα κοινά και κοινοποιήθηκε στο διαδίκτυο. Η μεγάλη ανταπόκριση του κόσμου και οι προσπάθειες των οργανωτών να αντισταθούν στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές των ιδιωτικοποιήσεων με νομικά μέσα, είχε σαν αποτέλεσμα την διεξαγωγή δημοψηφίσματος τον Ιούνιο του 2011. Το δημοψήφισμα ήταν συνδεδεμένο στη συνείδηση του ιταλικού λαού ως αγώνας ενάντια στην ιδιωτικοποίηση του νερού (για τον λόγο αυτό αναφέρεται και ως *Water Referendum*), αλλά αποτελούνταν και από ερωτήματα που σχετίζονταν με την εναντίωση στην ιδιωτικοποίηση όλων των δημόσιων υπηρεσιών (μέσα μαζικής μεταφοράς, συλλογή απορριμμάτων, νηπιαγωγεία) και σε πυρηνικά προγράμματα, και με την κατάργηση νόμων που παρείχαν δικαστική ασυλία στον τότε πρωθυπουργό Berlusconi.

Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος το 2011 αυτό καθαυτό καθώς και η προϋπάρχουσα δυναμική των κοινωνικών κινημάτων στην Ιταλία ήδη από τις δεκαετίες του '80 και '90, καθιέρωσαν το ζήτημα των κοινών στο πολιτικό πεδίο της χώρας. Η πλειοψηφία των ψηφοφόρων τάχθηκε κατά των ιδιωτικοποιήσεων, με τη μεγαλύτερη συμμετοχή να αφορά στο ζήτημα του νερού. Στον απόηχο του δημοψηφίσματος παρατηρείται αυξημένη δραστηριότητα των κοινωνικών κινημάτων, στους αγώνες των οποίων ακούγονται συνθήματα όπως «η εργασία είναι κοινό» και « το πανεπιστήμιο είναι κοινό». Η κοινή χρήση του όρου «κοινό» και οι πολιτικές διεκδικήσεις περί της ιδέας των κοινών ενώνει

τα διάφορα κοινωνικά κινήματα (όπως φοιτητικά, το κίνημα «No Tav» που αντιτίθεται στην κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου) σε ένα ενιαίο κίνημα για τα κοινά. Η επιτακτική ανάγκη για την αναγνώριση και την καθιέρωση των κοινών οδήγησε και στην δημιουργία της ALBA (Alleanza Lavoro, Beni Comuni, e Ambiente), μιας πολιτικής οντότητας με σκοπό να συνεχίσει το καινοτόμο έργο της επιτροπής Rodotà (Bailey& Mattei, ό.π., σελ.30) .

Βασική στρατηγική του κινήματος για τα κοινά για την ικανοποίηση των αιτημάτων τους αποτέλεσαν οι καταλήψεις. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η κατάληψη του Teatro Valle στη Ρώμη . Από εκεί γεννήθηκε το σύνθημα «ο πολιτισμός είναι κοινό» και ξεκίνησε ένα μεγάλο κύμα καταλήψεων. Το Teatro Valle είναι ένα θέατρο υψηλού κύρους και από τα παλαιότερα στην Ιταλία. Η κατάληψή του το 2011, από ανθρώπους του καλλιτεχνικού χώρου, πραγματοποιήθηκε για να αποφευχθεί η επικείμενη ιδιωτικοποίησή του. Στόχος τους ήταν το όλο εγχείρημα να θεσμοποιηθεί ως ανεξάρτητο συμμετοχικό ίδρυμα, με βάση τα υπάρχοντα νομικά εργαλεία (συγκεκριμένα το άρθρο 43 του Συντάγματος). Σε συνεργασία με τους νομικούς Ugo Mattei και Stefano Rodotà συντάχθηκε ένα καταστατικό το οποίο ρύθμιζε την οριζόντια οργανωσιακή δομή του θεάτρου και τους τρόπους χρηματοδότησης και έτσι δημιουργήθηκε ο φορέας «Fondazione Teatro Valle Bene Comune».

Στην ιστοσελίδα του εγχειρήματος (<http://www.teatrovalleoccupato.it>) ο αναγνώστης διαπιστώνει τα βαθύτερα κίνητρα της κατάληψης, πέρα από την αντίσταση στην ιδιωτικοποίηση και την διατήρηση των θέσεων εργασίας. Πρόκειται για μια συλλογική πολιτική πράξη, μέσω της οποίας επιδιώκεται η αυτονομία και η επινόηση εναλλακτικών μορφών οικονομίας. Σε αυτό το πλαίσιο προκρίνεται η σημασία της αυτοδιαχείρισης και των κοινωνικών σχέσεων ως αντιστάθμισμα στην οικονομική κρίση κ τις πολιτικές λιτότητας. Το Teatro Valle παρουσιάζεται ως ένας χώρος πειραματισμού, ένας χώρος δημιουργίας και γνώσης ανοιχτός σε όλους.

Η λειτουργία του Teatro Valle ως αστικό κοινό και ως μία από-τα-κάτω προσπάθειας αντιμετώπισης των νεοφιλελεύθερων πολιτικών είχε μεγάλη απήχηση και υιοθετήθηκε σε πολλές αντίστοιχες περιπτώσεις θεάτρων, πολιτισμικών χώρων και εγκαταλειμμένων κτιρίων σε πολλές πόλεις της χώρας. Στην Πίζα η κατάληψη ενός εγκαταλειμμένου εργοστασίου το 2012 βελτίωσε την ποιότητα ζωής εκατοντάδων κατοίκων (αν και για πολύ μικρό χρονικό διάστημα) καθώς ο χώρος μετατράπηκε σε αστικό κοινό (Colorificio

Toscana) με βιβλιοθήκη, σχολείο για μετανάστες, εστιατόριο και άλλες υποδομές (Mattei & Quarta, 2015).

Μια άλλη ενδιαφέρουσα περίπτωση είναι εκείνη του Asilo Filangieri στην Νάπολη, ενός πολιτισμικού χώρου που καταλήφθηκε το 2012 από μια συλλογικότητα ως ένδειξη διαμαρτυρίας για την ελλιπή φροντίδα του κτιρίου και την στρατηγική της τοπικής αυτοδιοίκησης να το αξιοποιεί ως επί το πλείστον για μεμονωμένα πολιτισμικά δρώμενα (Borchi, 2018). Η λειτουργία του χώρου ως αστικό κοινό, στα πρότυπα του Teatro Valle, είχε ως αποτέλεσμα να διοργανώνονται πλήθος πολιτισμικών και καλλιτεχνικών δρώμενων με την συμμετοχή της τοπικής κοινότητας και στη βάση αμεσοδημοκρατικών διαδικασιών. Βασική αρχή των «κοινωνών» είναι ότι ο καλλιτεχνικός χώρος είναι ασυμβίβαστος τόσο με την λογική της αγοράς όσο και με την πολιτική εξουσία (<http://www.exasilofilangieri.it>).

3.1.3 Η θεσμοποίηση από την τοπική αυτοδιοίκηση

Από την πλευρά του νόμου περί περιουσιακών δικαιωμάτων οι καταλήψεις είναι μια παράνομη πρακτική και σαν αποτέλεσμα πολλά εγχειρήματα δεν μπόρεσαν να επιβιώσουν. Στην περίπτωση του «Fondazione Teatro Valle Bene Comune» η νομική του μορφή βασίστηκε στον νόμο για τα κοινά, ο οποίος όμως δεν είχε εγκριθεί. Σαν αποτέλεσμα η τοπική αυτοδιοίκηση δεν το αναγνώρισε, ενώ μετά από μια συμφωνία μεταξύ των δύο πλευρών η κατάληψη έληξε ύστερα από τρία χρόνια ενεργούς δραστηριότητας. Στην Πίζα, το Colorificio Toscano μέτρησε μόλις μερικούς μήνες ζωής, καθώς ο ιδιοκτήτης και ο δήμαρχος της πόλης είχαν άλλα σχέδια για την αξιοποίηση του χώρου. Οι υποστηρικτές των κοινών προσεγγίζουν υπό άλλη οπτική το ζήτημα, θεωρώντας ότι οι καταλήψεις δεν είναι παράνομες πρακτικές. Τα επιχειρήματά τους είναι ότι πρώτον οι καταλήψεις όπως εφαρμόστηκαν στις περισσότερες περιπτώσεις αφορούν το «άνοιγμα» περιφραγμένων χώρων, η πρόσβαση στους οποίους κατοχυρώνεται συνταγματικά (Marella, ό.π.) και δεύτερον η λειτουργία τους είναι κοινωνική.

Η περίπτωση του δήμου της Νάπολης είναι χαρακτηριστική, καθώς υιοθετεί μια πιο ριζοσπαστική προσέγγιση. Μετά από περίπου τέσσερα χρόνια κατάληψης το Asilo Filangieri αναγνωρίστηκε επισήμως από την τοπική αυτοδιοίκηση το 2012 και ανατέθηκε στους καταληψίες η πλήρης διαχείρισή του. Ακολούθησαν και άλλες περιπτώσεις νομιμοποίησης καταλήψεων, αναγνωρίζοντας την κοινωνική συνεισφορά που προσφέρεται από τα εγχειρήματα αυτά. Αξιοσημείωτη είναι και η προσπάθεια του δήμου

σε συνεργασία με ακαδημαϊκούς, να αποτραπεί η ιδιωτικοποίηση της υπηρεσίας ύδρευσης, κάτι που κατόρθωσαν αξιοποιώντας το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος του 2011.

Σταδιακά όλο και περισσότερες ιταλικές πόλεις, επιδιώκουν να θεσμοποιήσουν τα αστικά κοινά δημιουργώντας το κατάλληλο νομικό πλαίσιο, το οποίο θα εξασφαλίζει το δικαίωμα του πολίτη να συμμετέχει στη διακυβέρνηση της πόλης, όπως προβλέπεται και από το άρθρο 118 του Συντάγματος. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύσσονται και εφαρμόζονται καινοτόμα μοντέλα διακυβέρνησης. Η πρώτη πόλη που σχεδίασε και εφάρμοσε επίσημο πρωτόκολλο συνεργασίας της τοπικής αυτοδιοίκησης με τους πολίτες για την φροντίδα των αστικών κοινών είναι η Μπολόνια, με τον «Κανονισμό της Μπολόνια».

Αρωγός στην προσπάθειά της ήταν το Εργαστήριο για την Διακυβέρνηση της Πόλης ως Κοινό (LabGov). Το LabGov είναι ένα εγχείρημα για την μελέτη των αστικών κοινών, εμπνευσμένο από την ιδέα της πολυκεντρικής διακυβέρνησης της Ostrom (<https://co-bologna.it/chi-siamo>). Η πόλη θεωρείται ως χώρος στον οποίο διάφοροι δράντες (κάτοικοι, οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, τοπικές κυβερνήσεις και ιδιώτες) συνεργάζονται για την αναπαραγωγή των κοινών πόρων. Η συνεργασία με τον δήμο της Μπολόνια είχε σαν αποτέλεσμα την δημιουργία ενός προγράμματος για την συνεργατική πόλη (Co-Citta project), το οποίο υιοθετήθηκε σε διάφορες πόλεις στην Ιταλία και στην συνέχεια σε άλλες πόλεις σε Ευρώπη και Αμερική. Δεδομένων των διαφορετικών κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών, κάθε πόλη εφαρμόζει το πρόγραμμα προσαρμόζοντάς το στις δικές της τοπικές ανάγκες.

Σε γενικές γραμμές σε όλες τις περιπτώσεις θεσμοποίησης στις ιταλικές πόλεις επιδιώκεται μια οριζόντια σχέση ανάμεσα στις τοπικές αρχές εξουσίας και τους πολίτες που διεκδικούν το «δικαίωμα στην πόλη». Ο Mattei αναγνωρίζει την προσωρινή χρήση και τα πρωτόκολλα συνεργασίας για τα κοινά ως τις δύο βασικές πρακτικές που υιοθετούνται, χαρακτηρίζοντας την πρώτη ως μια από-τα-κάτω προσέγγιση για τις καταλήψεις που αναγνωρίζει την σημασία του κοινωνικού ακτιβισμού. Η δεύτερη, αν και προσομοιάζει περισσότερο με από-τα-πάνω πολιτικές, δεν θα πρέπει να απορρίπτεται ως πατερναλιστική, καθώς ενισχύει τον κοινοτικό ακτιβισμό (Mattei & Quarta, ό.π). Η μελέτη του Κανονισμού της Μπολόνια προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες εξαιτίας των καινοτόμων πρακτικών και της ολιστικής προσέγγισης που επιχειρείται για την ανάπτυξη

των αστικών κοινών, αλλά και επειδή αποτέλεσε την βάση για την ανάπτυξη ανάλογων μοντέλων, σε κάποιες περιπτώσεις με περισσότερο ριζοσπαστικό χαρακτήρα.

3.2 Η θεσμοποίηση των αστικών κοινών στην Μπολόνια

3.2.1 Κανονισμός της Μπολόνια: βασικές αρχές και πεδία εφαρμογής

Ο δήμος της Μπολόνια πειραματίζεται ήδη από το 2011 για να εφαρμόσει ένα καινοτόμο μοντέλο για την διακυβέρνηση των αστικών κοινών. Μετά από δύο χρόνια εφαρμογής του πιλοτικού προγράμματος «the City as a Commons», το οποίο πραγματοποιήθηκε με την οικονομική συνδρομή του «Fondazione del Monte di Bologna and Ravenna»³ και την επιστημονική και τεχνική υποστήριξη του LabGov, ο δήμος υιοθετεί τελικά το 2014 τον Κανονισμό της Μπολόνια για τα αστικά κοινά (Regolamento sulla collaborazione tra cittadini e amministrazione per la cura e rigenerazione dei beni comuni urbani) (<https://co-bologna.it/chi-siamo/>).

Ο Κανονισμός (<http://labgovcity.designforcommons.org/>) αποτελείται από εννέα τμήματα: 1) Γενικές διατάξεις, 2) Διαδικαστικές διατάξεις, 3) Παρεμβάσεις φροντίδας και ανάπλασης αστικών κοινών, 4) Παρεμβάσεις φροντίδας και ανάπλασης κτιρίων, 5) Εκπαίδευση, 6) Μορφές στήριξης, 7) Επικοινωνία, διαφάνεια, εκτίμηση, 8) Ευθύνη και επιτήρηση, 9) Τελικές και μεταβατικές διατάξεις. Παρακάτω θα αναφερθούν ορισμένες από τις ρυθμιστικές διατάξεις του Κανονισμού, ώστε κατόπιν να επιχειρηθεί μια κριτική προσέγγιση για τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα που συνεπάγεται η εφαρμογή του.

Βασικό εργαλείο του Κανονισμού αποτελεί το Σύμφωνο Συνεργασίας, μέσω του οποίου ο δήμος και οι πολίτες που επιθυμούν να συνεργαστούν μαζί του συμφωνούν για τους όρους με τους οποίους θα πραγματοποιηθούν οι παρεμβάσεις για την φροντίδα και ανάπλαση των αστικών κοινών. Το περιεχόμενο της συμφωνίας είναι διαφορετικό σε κάθε περίπτωση και εξαρτάται από την πολυπλοκότητα της παρέμβασης και την διάρκεια της συνεργασίας. Σε κάθε περίπτωση επιδιώκεται στην συμφωνία να προσδιορίζονται με λεπτομέρεια όλες οι πτυχές της παρέμβασης, όπως για παράδειγμα ο σκοπός, η διάρκεια,

---

³ Πρόκειται για ένα τραπεζικό ίδρυμα με θεσμική και διοικητική αυτονομία, μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα με στόχο την ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεγγύης, την διατήρηση και ανάπτυξη της πολιτισμικής κληρονομιάς, την ενίσχυση της επιστημονικής έρευνας και την ανάπτυξη των τοπικών κοινοτήτων (<https://co-bologna.it/chi-siamo/>).

η μορφή στήριξης εκ μέρους του δήμου, η επιτήρηση του έργου. Η πρόταση συνεργασίας γίνεται είτε από τους πολίτες, είτε από την ίδια την τοπική αυτοδιοίκηση.

Τα αστικά κοινά ορίζονται ως τα υλικά, άυλα ή ψηφιακά αγαθά, τα οποία οι πολίτες και η τοπική αυτοδιοίκηση αναγνωρίζουν (και) μέσω διαδικασιών διαβούλευσης ως λειτουργικά για την ατομική και συλλογική ευημερία, μοιράζοντας την ευθύνη για την φροντίδα τους, όπως προβλέπει και το σχετικό άρθρο για την ευθύνη των πολιτών στο Σύνταγμα της χώρας. Πρόταση συνεργασίας μπορεί να υποβάλλει οποιοσδήποτε πολίτης, ατομικά ή συλλογικά μέσω άτυπων ομάδων ή μέσω φορέων με νομική υπόσταση. Στο καταστατικό ορίζονται συνολικά ως «ενεργοί πολίτες».

Στις αρχές που διέπουν την συνεργασία τοπικής αυτοδιοίκησης και πολιτών αναφέρεται η αυτονομία των πολιτών. Σύμφωνα με το καταστατικό η τοπική εξουσία επιδιώκει να λάβει όλα τα κατάλληλα μέτρα ώστε αυτή να εξασφαλίζεται για όλες τις πρωτοβουλίες και δράσεις. Επίσης, προβλέπεται η πρόσβαση σε ψηφιακές πλατφόρμες (civic medium) μέσω των οποίων οι πολίτες ενημερώνονται, αξιολογούν, σχολιάζουν και ψηφίζουν τις προτάσεις που κατατίθενται από την δημοτική αρχή ή τους πολίτες.

Η προώθηση της κοινωνικής καινοτομίας αντανακλάται στην δημιουργία δικτύων και υπηρεσιών που ικανοποιούν κοινωνικές ανάγκες, ενώ ταυτόχρονα λειτουργούν ως εργαλεία συνδιαμόρφωσης. Πρόκειται για τις ψηφιακές πλατφόρμες που προαναφέρθηκαν και το δίκτυο πολιτών (civic network), το οποίο αποτελεί έναν διαδικτυακό χώρο συνάντησης των «ενεργών πολιτών» με πρόσβαση σε διαδικτυακές υπηρεσίες του δήμου και αλληλεπιδραστικές διαδικασίες διαμοιρασμού. Στο πλαίσιο της προώθησης της αστικής δημιουργικότητας, προβλέπεται η προσωρινή χρήση δημόσιας περιουσίας, λαμβάνοντας υπόψη τα οφέλη που μπορεί να έχει αυτή η πρακτική ιδιαίτερα όταν πρόκειται για δράσεις με καλλιτεχνικό χαρακτήρα.

Όσον αφορά στην διαδικασία, το πρώτο βήμα είναι η κατάθεση της πρότασης συνεργασίας από τους «ενεργούς πολίτες». Αρχικά η πρόταση αυτή ελέγχεται από την τοπική αυτοδιοίκηση με σκοπό να διαπιστωθεί αν είναι συμβατή με το δημόσιο και ιδιωτικό συμφέρον. Σε αυτή τη φάση η πρόταση γνωστοποιείται για να συλλεχθούν απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με τα δυνητικά οφέλη ή τις δυσμενείς συνέπειες της δράσης. Έπειτα, η πρόταση υπόκειται σε αξιολόγηση από την πλησιέστερη κυβερνητική δομή, όπου και ελέγχεται πλέον από τεχνικής απόψεως. Σε περίπτωση έγκρισης από την

αρμόδια δομή, οι πολίτες καλούνται να λάβουν μέρος σε μια διαδικασία συνδιαμόρφωσης με την τοπική αυτοδιοίκηση, κατά την οποία γίνεται επαναπροσδιορισμός της αρχικής πρότασης με σκοπό να βελτιωθεί και να καθοριστούν οι λεπτομέρειες της συμφωνίας βάσει του Κανονισμού. Τελικό βήμα είναι η υπογραφή της συνθήκης συνεργασίας.

Η σύναψη συμφωνίας κατοχυρώνει την στήριξη της τοπικής αυτοδιοίκησης, η οποία μπορεί να έχει τις εξής μορφές: εξαιρέσεις και απαλλαγές από εισφορές και τοπικούς φόρους, πρόσβαση σε δημοτικούς χώρους, παροχή υλικών και προστατευτικού εξοπλισμού, βοήθεια στον σχεδιασμό, οικονομική αποζημίωση (δεν αφορά το κόστος εργασίας), προώθηση αυτοχρηματοδότησης, προώθηση των δράσεων μέσω διαφήμισης και διοικητική υποστήριξη.

Ο Κανονισμός της Μπολόνια είναι ένα πρωτοπόρο εγχείρημα για την θεσμοποίηση της σχέσης τοπικής αυτοδιοίκησης και πολιτών αναφορικά με την φροντίδα και τη συμμετοχή στα αστικά κοινά. Αναγνωρίζοντας τις ενδεχόμενες δυσκολίες κατά την εφαρμογή του, οι αρχές δεν περιορίστηκαν απλά και μόνο στην σύνταξη του. Απεναντίας, παράλληλα με την υλοποίηση του Κανονισμού ανέπτυξαν το πρόγραμμα «Collaborare è Bologna» μέσω του οποίου δημιούργησαν καινοτόμες δράσεις που αφορούν την εφαρμογή των αρχών του Κανονισμού και τους τρόπους διεκπεραίωσης των διαδικασιών. Στις δράσεις αυτές συμπεριλαμβάνεται το έργο «CO-Bologna».

Σκοπός του CO-Bologna, την λειτουργία του οποίου συντονίζει το LabGov, είναι να συνδράμει στην εφαρμογή των πιο περίπλοκων πτυχών του Κανονισμού και να καταστεί η συμμετοχή των πολιτών ως το μέσο για την δημιουργία νέων τοπικών πολιτικών. Για την επίτευξη του δεύτερου στόχου διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο το Γραφείο Αστικής Δημιουργικότητας (Office for Civic Imagination). Πρόκειται για μια τεχνική υπηρεσία που λειτουργεί ως χώρος συνδιαμόρφωσης καινοτόμων πολιτικών από τους πολίτες και ειδικούς σε θέματα αστικών κοινών (<https://commoning.city/co-bologna/>). Η θεωρητική επιστημονική βάση ανάπτυξης του CO-Bologna και κατ' επέκταση του Κανονισμού είναι το «CO-città».

Από τα πρώτα κιόλας χρόνια υιοθέτησης του Κανονισμού υλοποιείται πλήθος δράσεων σε διάφορους τομείς. Στην αναφορά του Labsus για το 2016 (www.labsus.org) διαπιστώνει κανείς την ποικιλομορφία των δράσεων αυτών, οι οποίες αφορούν παρεμβάσεις ανάπλασης κτιρίων, φροντίδα και συντήρηση φυσικών πόρων, καλλιτεχνικά και αθλητικά

δρώμενα, παρεμβάσεις για την κοινωνική ενσωμάτωση ατόμων με ψυχικές ασθένειες, και πολλές ακόμα δράσεις που υλοποιούνται κυρίως με πρωτοβουλία της κοινωνίας των πολιτών. Στην αναφορά του 2019 παρατηρείται μια αύξηση των δράσεων συνεργασίας οι οποίες υλοποιούνται μετά από πρόσκληση των τοπικών αρχών. Η αύξηση αυτή αποδίδεται στην συνειδητοποίηση της αξίας του τμήματος 11, παράγραφος 1α του Κανονισμού, σύμφωνα με το οποίο η πρόταση συνεργασίας μπορεί να γίνει από την τοπική αυτοδιοίκηση. Αξιοποιώντας την επιθυμία των πολιτών για ενεργό συμμετοχή, οι τοπικές αρχές καλούν πλέον τους πολίτες σε δράσεις για την αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων. Οι δράσεις αφορούν συμμετοχή προσφύγων και ζητούντων άσυλο σε δραστηριότητες φροντίδας των κοινών αγαθών ως μέσο κοινωνικής ενσωμάτωσης, εργασιακή ένταξη νέων, ανάπλαση υποβαθμισμένων χώρων πρασίνου μέσω συλλογικής συμμετοχής για ενίσχυση των κοινωνικών δεσμών, παρεμβάσεις εκπαίδευσης για ανήλικους που μεγαλώνουν σε δυσμενές οικογενειακό περιβάλλον.

3.2.2 Τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα του Κανονισμού υπό το πρίσμα της ενίσχυσης των αστικών κοινών

Ο Κανονισμός της Μπολόνια αποτελεί αναμφισβήτητα ένα καινοτόμο εγχείρημα για την θεσμοποίηση των αστικών κοινών και θεωρήθηκε επιτυχημένο από τον πολιτικό κόσμο της Ιταλίας. Ένα βασικό πλεονέκτημα του είναι η απλοποίηση και μείωση της γραφειοκρατίας της τοπικής αυτοδιοίκησης, καθώς παρέχεται ένα ενιαίο νομικό πλαίσιο για όλα τα αιτήματα παρεμβάσεων (Bianchi, 2018). Σύμφωνα με το Labgon, η εφαρμογή του διευκολύνει την αντιμετώπιση των αστικών προβλημάτων από τις τοπικές αρχές. Η συνεργατική σχέση τοπικής αυτοδιοίκησης- αστικών κοινών μειώνει τις συγκρούσεις και αυξάνει την εμπιστοσύνη στους θεσμούς (Iaione, 2015). Η στήριξη που προβλέπεται από τον δήμο συμβάλλει στην κινητοποίηση των πολιτών, η συμμετοχή των οποίων συνεπάγεται την προσαρμογή των δράσεων στις ανάγκες κάθε περιοχής.

Ιδιαίτερα σημαντικός θεωρείται ο κοινωνικός αντίκτυπος των δράσεων που υλοποιούνται στο πλαίσιο του Κανονισμού (Labsus, 2019). Οι συμφωνίες συνεργασίας συμβάλλουν στην κοινωνική ενσωμάτωση και κοινωνικοποίηση, καθώς η υλοποίησή τους προϋποθέτει την αλληλεπίδραση των πολιτών. Οι πολίτες συναντώνται, οργανώνονται, συζητούν και συνεργάζονται μεταξύ τους ή με τις τοπικές αρχές, ενισχύοντας με αυτόν τον τρόπο την κοινωνική συνοχή. Με βάση αυτή την προσέγγιση ο Κανονισμός θεωρείται εργαλείο

εφαρμογής κοινωνικής και πολιτισμικής καινοτομίας και μια καινοτόμος προσέγγιση για την διακυβέρνηση της πόλης.

Παρά τη συμβολή του Κανονισμού στην αύξηση των αστικών κοινών και την ενίσχυση της συνεργατικής σχέσης τοπικής αυτοδιοίκησης και πολιτών, υπάρχουν ορισμένες πτυχές του που έχουν προκαλέσει αρνητική κριτική, η οποία εστιάζει κυρίως στο κατά πόσο τα αστικά κοινά που δημιουργούνται έχουν μετασχηματιστική ικανότητα.

Σύμφωνα με την Αναφορά Αξιολόγησης του Δημοτικού Συμβουλίου (Comune di Bologna) το 60% των αιτήσεων συνεργασίας που εγκρίθηκαν προήλθαν από οργανώσεις του τρίτου τομέα. Η Bianchi (2018) υποστηρίζει ότι αυτό το στατιστικό στοιχείο αντικατοπτρίζει μια ευνοϊκή μεταχείριση για τα μετριοπαθή αιτήματα, εις βάρος των περισσότερο ριζοσπαστικών. Προς υποστήριξη της άποψής της αναφέρει την εκκένωση διαφόρων υπό κατάληψη κτιρίων από τις αστυνομικές αρχές (ήδη από το 2013), την αυξανόμενη ένταση μεταξύ αστυνομίας και φοιτητικού κινήματος με αφορμή την κατάληψη της βιβλιοθήκης του πανεπιστημίου και την καταστολή των διαδηλώσεων των φοιτητών. Επίσης, αναφέρεται στην κριτική που δέχθηκε ο Δομικός Δημοτικός Σχεδιασμός (Municipal Structural Plan) εξαιτίας των κερδοσκοπικών χαρακτηριστικών του.

Αν και ο Κανονισμός παρέχει το δικαίωμα σε οποιονδήποτε το επιθυμεί να υποβάλλει πρόταση, υπάρχει η άποψη ότι εκείνοι που υστερούν σε οργανωσιακές και γνωστικές δεξιότητες για την προώθηση της πρότασής τους είναι πιο δύσκολο να επιχειρήσουν μια συνεργασία μέσω του Κανονισμού. Επιπλέον, το γεγονός ότι δεν καλύπτεται το κόστος εργασίας από την τοπική αυτοδιοίκηση, έχει σαν αποτέλεσμα οι παρεμβάσεις να αναλαμβάνονται ως εθελοντική δραστηριότητα κυρίως από ανθρώπους που διαθέτουν οικονομική επάρκεια και τον απαραίτητο χρόνο. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να διαπιστωθεί αν στην Αναφορά Αξιολόγησης υπήρχαν πληροφορίες για το κοινωνικό προφίλ, την ηλικία ή το επίπεδο εκπαίδευσης των πολιτών που παρουσιάζουν προτάσεις συνεργασίας.

Οι προαναφερθέντες περιορισμοί σχετικά με το είδος των παρεμβάσεων και τις κοινωνικές ομάδες που συμμετέχουν, μπορεί να οδηγήσουν σε κοινωνικά και χωρικά άνιση διανομή των πόρων. Αν δηλαδή η πρόσβαση στον Κανονισμό δεν είναι το ίδιο εύκολη και εφικτή για όλους, μπορεί να ευνοούνται συγκεκριμένες ομάδες πολιτών, των

οποίων τα αιτήματα και οι ικανότητες είναι συμβατά με τις ρυθμιστικές διατάξεις του Κανονισμού.

Μια άλλη κριτική που έχει ασκηθεί στον Κανονισμό σχετίζεται με το κατά πόσο προωθεί την δημιουργία αστικών κοινών στη βάση της συλλογικής δράσης (Michiara, 2016, σελ.7) . Ο Κανονισμός προβλέπει την συμμετοχή των πολιτών όχι απαραίτητα ως συλλογικότητες, αλλά και μεμονωμένα. Υπάρχει κίνδυνος επομένως η διεκδίκηση του «ατομικού δικαιώματος στην πόλη» να αντικαταστήσει την αντίληψη του συλλογικού καθήκοντος για την φροντίδα των κοινών (Mattei & Quarta, ό.π). Επίσης, η διαδικασία που ακολουθείται από την υποβολή της πρότασης έως την έγκρισή της δεν συνάδει με την αυτονομία και την αυτοδιαχείριση των αστικών κοινών, καθώς ο τελικός κριτής για το αν θα προχωρήσει ένα εγχείρημα ή όχι και για το ποιοι ακριβώς θα είναι οι όροι, είναι η τοπική αυτοδιοίκηση και οι αρμόδιες δομές που έχει ορίσει η ίδια. Με βάση αυτό το εγχείρημα, η συνδιαμόρφωση που επικαλείται ο Κανονισμός αφορά στην ουσία την διαδικασία αναδιαμόρφωσης των προτάσεων όταν αυτές έχουν εγκριθεί αλλά χρειάζεται να προσαρμοστούν στις ικανότητες και ανάγκες των τοπικών αρχών. Επιπλέον, η αυτονομία των αστικών κοινών υποσκελίζεται, καθώς οι τοπικές αρχές εποπτεύουν και αξιολογούν το έργο μέχρι να ολοκληρωθεί.

Υπό αυτή την οπτική, η συμμετοχή των πολιτών γίνεται ένα εργαλείο που χρησιμοποιείται ως αντιστάθμισμα στις πολιτικές λιτότητας και τις περικοπές των εσόδων της τοπικής αυτοδιοίκησης (Mattei & Quarta, ό.π). Ο Κανονισμός με άλλα λόγια ενθαρρύνει την ενεργοποίηση των πολιτών για την φροντίδα του αστικού περιβάλλοντος, παραβλέποντας την σημασία της αυτοοργάνωσης και της αυτοδιαχείρισης.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Στην παρούσα διπλωματική εργασία ερευνήθηκε η σχέση κράτους – κοινών με γνώμονα τις συνέπειές της στην μετασχηματιστική δυναμική των τελευταίων, εστιάζοντας συγκεκριμένα στα αστικά κοινά και το τοπικό κράτος. Στο πλαίσιο αυτό, παρουσιάστηκαν ορισμένες από τις πιο σημαντικές θεωρίες περί κοινών. Η Ostrom συμπεραίνει ότι η συλλογική διαχείριση κοινών πόρων από ομάδες οικειοποιητών δύναται να είναι, υπό προϋποθέσεις, αποτελεσματικότερη από το κράτος και την αγορά. Αντιλαμβανόμενη το κοινό ως μέσο διατήρησης των κοινών πόρων, αναπτύσσει τους προβληματισμούς της για την αλληλεπίδραση κράτους – κοινών εστιάζοντας στο πώς αυτή μπορεί να είναι ωφέλιμη για την βιωσιμότητα των συλλογικών εγχειρημάτων παραβλέποντας όμως τις μετασχηματιστικές δυνατότητες τους σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο. Συνεπώς, το έργο της δεν μπορεί να δώσει επαρκείς απαντήσεις στα ερωτήματα που αφορούν την ενδεχόμενη από-ρίζοσπαστικοποίηση των κοινών.

Η πρόταση του Harvey για συνομοσπονδιοποίηση αποτελεί μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση. Θεωρεί ότι με αυτόν τον τρόπο μπορούν να αντιμετωπιστούν οι περιορισμοί της οριζοντιότητας, οι κίνδυνοι που αναπτύσσονται για τα κοινά εντός του νεοφιλελεύθερου συστήματος, και η ανικανότητα του κράτους να τα προστατέψει. Ενώ στη συλλογιστική του λαμβάνεται υπόψη ο κίνδυνος αφομοίωσης των κοινών από το σύστημα, αναγνωρίζεται η ανάγκη θέσπισης κανόνων από ανώτερους ιεραρχικά φορείς εξουσίας και οι δημόσιες πολιτικές κρίνονται θεμιτές στο βαθμό που ενισχύουν την βιωσιμότητα των κοινών.

Οι Hardt & Negri και De Angelis, βάλλοντας κατά κράτους και αγοράς, αποτυπώνουν με ακόμη μεγαλύτερη ένταση τους κινδύνους της θεσμοποίησης των κοινών από το κράτος. Για τους Hardt & Negri η ιδεολογία των κοινών δεν συνάδει με πατερναλιστικές πρακτικές του κράτους και συνεπώς χρειάζονται νέες μορφές δημοκρατικής διακυβέρνησης του κοινού. Αν και υπάρχει μια σχετική ασάφεια ως προς το πώς ακριβώς αυτές οι νέες μορφές μπορούν να επιτευχθούν, η θέση τους για τα κοινωνικά κινήματα και την ικανότητά τους να προκαλέσουν θεσμικές αλλαγές είναι καθόλα ρεαλιστική, όπως φαίνεται συγκεκριμένα και στα παραδείγματα της Λατινικής Αμερικής, όπου σε κάποιες περιπτώσεις η δράση των κοινωνικών κινημάτων συνέβαλλε στην συνταγματική κατοχύρωση της έννοιας των κοινών και ό, τι αυτή αντιπροσωπεύει. Ο De Angelis

οραματίζεται μία «από τα κάτω» μορφή του κράτους, ώστε να εξασφαλίζεται η αυτονομία των κοινών. Στο πλαίσιο αυτό προκρίνει την ανάγκη εξοικείωσης των πολιτών με συμμετοχικές μεθόδους λήψης αποφάσεων, απόκτησης οργανωσιακών δεξιοτήτων και αλλαγής καταναλωτικών συνηθειών. Το ερώτημα όμως που προκύπτει είναι αν μπορούν και σε ποιο βαθμό όλα αυτά να επιτευχθούν χωρίς την συνδρομή των φορέων εξουσίας σε εθνικό και τοπικό επίπεδο.

Οι τρόποι αναγνώρισης και οι δημόσιες πολιτικές όπως παρουσιάστηκαν στην παρούσα διπλωματική εργασία δίνουν εν μέρει απάντηση στους προβληματισμούς των παραπάνω θεωριών και αναδεικνύουν την ανάγκη εστίασης σε ζητήματα που αφορούν την χωρική κλίμακα και το εκάστοτε κοινωνικο-πολιτικό περιβάλλον. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, οι πολιτικές που διαμορφώνονται αποσκοπούν στην ενίσχυση των κοινωνικών επιχειρήσεων με σκοπό κυρίως την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού. Ωστόσο, η θεωρητική εξίσωση του κοινωνικού αποκλεισμού με την ανεργία υποβαθμίζει την μετασχηματιστική δυναμική των συλλογικών εγχειρημάτων, καθώς θεωρείται ότι τα προβλήματα και οι αιτίες του κοινωνικού αποκλεισμού μπορούν να αντιμετωπιστούν στο πλαίσιο της αγοράς (Αδάμ & Παπαθεοδώρου, 2010). Το Κεμπέκ από την άλλη, αποτελεί ένα εξαιρετικό παράδειγμα ολιστικής προσέγγισης για την θεσμοποίηση των κοινών, η επιτυχία του οποίου αποδίδεται στην δράση των κοινωνικών κινημάτων και της συνεργατικής στάσης της κυβέρνησης. Τα κοινωνικά κινήματα επηρέασαν τις διαδικασίες θεσμοποίησης των κοινών και σε χώρες της Λατινικής Αμερικής. Η συνταγματική αναγνώριση των κοινών διευκολύνει, τουλάχιστον θεωρητικά, την σχεδίαση πολιτικών με βάση τα ριζοσπαστικά χαρακτηριστικά τους, ιδιαίτερα όταν προβλέπεται μεταφορά εξουσίας στο τοπικό επίπεδο. Στην Ιταλία οι εξελίξεις γύρω από το ζήτημα των αστικών κοινών δεν θα ήταν οι ίδιες αν οι περιφέρειες και οι δήμοι δεν είχαν την δικαιοδοσία να δράσουν αυτόνομα και να προχωρήσουν σε νομοθετικές ρυθμίσεις. Η αποκέντρωση δηλαδή σε συνδυασμό με την προώθηση της συλλογικής δράσης που προβλέπεται στα σχετικά άρθρα του συντάγματος, έδωσε την δυνατότητα στους δήμους να αξιοποιήσουν την επιθυμία των πολιτών για ενεργό συμμετοχή υιοθετώντας καινοτόμα μοντέλα συνδιακυβέρνησης προσαρμοσμένα στις ανάγκες τους. Επίσης, η αύξηση των αστικών κοινών αποδίδεται και στην δράση των κοινωνικών κινημάτων, τα οποία εν μέσω σημαντικών εξελίξεων στο πολιτικό πεδίο της χώρας σχημάτισαν ένα ενιαίο κίνημα για τα κοινά.

Ο Κανονισμός της Μπολόνια αποτελεί ένα παράδειγμα θεσμοποίησης στο οποίο αντικατοπτρίζεται η σπουδαιότητα της χάραξης και υλοποίησης πολιτικών σε τοπικό επίπεδο. Η εφαρμογή του συνέβαλλε στην αύξηση των αστικών κοινών και κινητοποίησε λανθάνον κοινωνικό κεφάλαιο, συμβάλλοντας στην κοινωνική συνοχή και την καθιέρωση ενός καινοτόμου μοντέλου συνδιακυβέρνησης. Αναμφισβήτητα, το πλήθος των δράσεων που έχουν πραγματοποιηθεί θα ήταν δύσκολο να οργανωθούν χωρίς την διοικητική στήριξη και τεχνογνωσία του δήμου. Μπορούμε επομένως να μιλάμε για μία επιτυχημένη προσπάθεια θεσμοποίησης των αστικών κοινών υπό την οπτική της ενίσχυσης των κοινωνικών σχέσεων και της φροντίδας και συντήρησης των κοινών πόρων.

Όμως, αν ληφθεί υπόψη η κινηματική προσέγγιση των κοινών και οι ριζοσπαστικές πρακτικές των συλλογικών εγχειρημάτων που παρατηρήθηκαν στην Ιταλία (όπως οι καταλήψεις), ο Κανονισμός δεν μπορεί να θεωρηθεί εξίσου πετυχημένος. Το περιεχόμενο του Κανονισμού περιορίζεται στην ενθάρρυνση δράσεων συμβατών με την ιεραρχική δομή εξουσίας, θέτοντας ζητήματα αφομοίωσης και από-ριζοσπαστικοποίησης των αστικών κοινών. Τίθενται συνεπώς διάφορα ερωτήματα σχετικά με την στάση του δήμου απέναντι σε συλλογικά εγχειρήματα που επιδιώκουν πολιτικό μετασχηματισμό. Είναι διατεθειμένη η τοπική αυτοδιοίκηση να αναγνωρίσει τέτοιου είδους εγχειρήματα χωρίς να επηρεάζεται η αυτονομία τους; Μπορεί να θεωρηθεί ότι ο Κανονισμός μετά από επτά περίπου χρόνια εφαρμογής έχει εφοδιάσει όλους τους πολίτες, ανεξαιρέτως μορφωτικού και οικονομικού επιπέδου, με τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες για την διακυβέρνηση αστικών κοινών; Υπάρχουν και σε τι βαθμό προτάσεις που έχουν απορριφθεί εξαιτίας του ριζοσπαστικού τους χαρακτήρα; Μια πιο εμπειριστατωμένη μελέτη της περίπτωσης της Μπολόνια θα μπορούσε να δώσει απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα και να παρουσιάσει επίσης στοιχεία σχετικά με την χωρικά δίκαιη διανομή πόρων. Επιπλέον, μια συγκριτική μελέτη της Μπολόνια με άλλους δήμους στην Ιταλία που έχουν υιοθετήσει καινοτόμα μοντέλα συνδιακυβέρνησης (είτε προσαρμοσμένα στον Κανονισμό της Μπολόνια είτε όχι) θα μπορούσε να αναδείξει τους παράγοντες εκείνους που ενδεχομένως συμβάλλουν σε μια πιο ριζοσπαστική προσέγγιση της θεσμοποίησης των κοινών. Ενδεικτικά, η περίπτωση της Νάπολη, όπου ο δήμος στήριξε οικονομικά και παραχώρησε το δικαίωμα πλήρους αυτοδιαχείρισης σε εγχειρήματα που λειτουργούσαν σε υπό κατάληψη χώρους, θα ήταν ωφέλιμη για την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικών

με την συμβατότητα της θεσμοποίησης των αστικών κοινών με τα εγγενή χαρακτηριστικά τους.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Comune di Bologna. (2017). *Promozione della Cittadinanza Attiva. Report attività-ottobre 2017*. Ανακτήθηκε 2 Σεπτεμβρίου, 2020, από: https://www.labsus.org/wp-content/uploads/2017/12/report_2017_-_dati_a_ottobre_2017_.pdf

Comune di Bologna. *Regulation on collaboration between citizens and the city for the care and regeneration of urban commons*. Ανακτήθηκε 2 Ιουλίου 2020 από: <http://labgovcity.designforcommons.org/wp-content/uploads/sites/19/bolognaregulation.pdf>

European Commission, (2020). *Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report*. Ανακτήθηκε 25 Ιανουαρίου, 2021, από: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8274&furtherPubs=yes>

ITC/ILO, (2011). *Policy framework for developing the SSE in Social and Solidarity Economy: Our common road towards Decent Work*. Turin: Publications International Training Centre of the ILO. Ανακτήθηκε 5 Σεπτέμβρη, 2020 από: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/instructionalmaterial/wcms_166301.pdf

LabSus. (2016). *Sull'amministrazione condivisa dei beni comuni*. Ανακτήθηκε 10 Σεπτέμβρη, 2020 από: https://www.labsus.org/wp-content/uploads/2016/01/rapportolabsus16_05.pdf

LabSus. (2016). *Sull'amministrazione condivisa dei beni comuni*. Ανακτήθηκε 10 Σεπτέμβρη, 2020 από: https://www.labsus.org/wp-content/uploads/2020/01/LABSUS_Rapporto2019-20_Web.pdf

Mattei, U. (2020). *Institutionalizing the Commons: An Italian Primer*. Ανακτήθηκε 10 Σεπτέμβρη, 2020 από: <https://commonsblog.files.wordpress.com/2007/10/mattei-italian-commons-chapter-short.pdf>

Ostrom, E. (2016). Η Έλινορ Όστρομ και η Διαχείριση των Κοινών Πόρων [Άρθρο -
Συνέντευξη]. Ανακτήθηκε από [http://www.logiosermis.net/2016/05/blog-
post_316.html#.Wc9aKrJJaM-](http://www.logiosermis.net/2016/05/blog-post_316.html#.Wc9aKrJJaM-)

Senato della Repubblica (n.d). *Constitution of the Italian Republic*. Ανακτήθηκε 5
Δεκέμβρη, 2020 από:
https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ελληνόγλωσσες

Αδάμ, Σ. & Παπαθεοδώρου, Χ. (2010). *Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνικός
Αποκλεισμός: Μια Κριτική Προσέγγιση*. Μελέτες: 8. Παρατηρητήριο Οικονομικών και
Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε. Ανακτήθηκε 6 Ιουνίου, 2020, από:
<https://ineobservatory.gr/wp-content/uploads/2014/11/meleti8.pdf>

Βαρβαρούσης, Α. (2016). Αλληλέγγυα Οικονομία. Στο Τζ. Ντ' Αλίζα, Φ. Ντεμάρια, Γ.
Καλλής (Επιμ.), *Το λεξιλόγιο της αποανάπτυξης* (σελ. 264-270). Αθήνα: Εκδόσεις των
Συναδέλφων.

Καβουλάκος, Κ.-Ι. (2018). Κοινωνική αλληλέγγυα οικονομία, κρίση και κοινωνικά
κινήματα. Στο Ν. Σερντεδάκις, Στ. Τομπάζος (Επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κρίσης.
Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας και θεσμικές εκβάσεις* (σελ. 494-520). Αθήνα:
Εκδόσεις Gutenberg.

Νικολόπουλος, Τ. & Καπογιάννης, Δ. (2013). Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία:
Κοινά χαρακτηριστικά, αρχές και κριτήρια για την εννοιολογική οριοθέτησή της. Στο
Εισαγωγή στην Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία. Το Μετέωρο βήμα μιας δυνατότητας.
Αθήνα: Εκδόσεις των Συναδέλφων

Bollier, D. (2016). *Κοινά. Μια σύντομη εισαγωγή* (μτφρ. Γ. Θεοχάρης). Αθήνα: Angelus
Novus (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 2014).

De Angelis, M. (2013). *Κοινά, περιφράξεις και κρίσεις*. (μτφρ. Σ. Παπάζογλου, Χ.
Τσαβδάρου). Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις των ξένων

De Angelis, M. Σταυρίδης, Σ.(2011). Σχετικά με το Νόημα των Κοινών, πέρα από τις Αγορές και τα Κράτη: το Commoning ως μια συλλογική πρακτική (σελ. 25-63). *Commons Vs Crisis*. Θεσσαλονίκη: Rebel. Ανακτήθηκε 25 Μαΐου, 2020, από: <https://kritikidiepistimonikotita.files.wordpress.com/2012/10/commons-vs-crisis.pdf>

Gudynas, E. (2016). Buen Vivir. Στο Τ. Ντ' Αλίζα, Φ. Ντεμάρια, Γ. Καλλής (Επιμ.), *Το λεξιλόγιο της αποανάπτυξης* (σελ. 249-253). Αθήνα: Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Hardt, M. & Negri, A. (2012). *Να πάρουμε τη σκυτάλη. Διακήρυξη*. (μτφρ. Α. Κιουπκιολής). Αθήνα: Βιβλιόραμα (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 2012).

Harvey, D. (2013). *Εξεγερμένες πόλεις. Από το δικαίωμα στην πόλη στην επανάσταση της πόλης* (μτφρ. Κ. Χαλμούκου). Αθήνα: Εκδόσεις ΚΨΜ (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 2012).

Ostrom, E. (2002). *Η διαχείριση των κοινών πόρων* (μτφρ. Γ. Άρχοντας). Αθήνα: Ε. Καστανιώτης (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1990).

Ξενόγλωσσες

Adhikari, B. & Lovett, J.C. (2006). Institutions and collective action: Does heterogeneity matter in community-based resource management? *The Journal of Development Studies*. 42(3), 426-445. doi: 10.1080/00220380600576201

Agrawal, A. & Ostrom, E. (1999). *Collective Action, Property Rights, and Devolution in forest and protected area management*. Ανακοίνωση στο Capri International Workshop on Devolution, Property Rights, and Collective Action, the Philippines. Ανακτήθηκε 13 Μαΐου, 2020, από <http://hdl.handle.net/10535/1465>

Anthopoulou, T., Nikolaidou, S., Partalidou, M. and Petrou, M. (2017). The emergence of municipal allotment Gardens in Greece in times of crisis. Governance challenges for New Urban gardening practices. Στο C. Soulard, C. Perrin and E. Valette (Επιμ.), *Toward sustainable relations between agriculture and the City* (181-199). Ανακτήθηκε 28 Ιανουαρίου, 2021, από: file:///C:/Users/online/AppData/Local/Temp/2017_Book_TowardSustainableRelationsBetw.pdf

Arsenault, G. (2018). Explaining Quebec's Social Economy Turn. *Anserj*. 9 (1), 58-75.
Διαθέσιμο στο: <file:///C:/Users/online/AppData/Local/Temp/237-Article%20Text-1650-1-10-20180611-1.pdf>

Bailey, S. & Mattei, U. (2013). Social Movements as Constituent Power: The Italian Struggle for the Commons. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 20 (2), Article 14.
Ανακτήθηκε 25 Σεπτεμβρίου, 2020, από:
<https://www.repository.law.indiana.edu/ijgls/vol20/iss2/14>

Baioni, M. (2017). Framing the Cooperative City. Public Policies in support of civic initiatives. Στο D. Patti & L. Polyák (Επιμ.), *Funding the Cooperative City* (σελ. 198-205).
Ανακτήθηκε 20 Σεπτεμβρίου, 2020, από: https://cooperativacity.org/wp-content/uploads/2017/11/Funding-the-Cooperative-City_Community-Finance-and-the-Economy-of-Civic-Spaces.pdf

Bianchi, I (2018). The post-political meaning of the concept of commons: the regulation of the urban commons in Bologna. *Space and Polity*, 22(3), 287-306.
doi:10.1080/13562576.2018.1505492

Borchi, A. (2018). Culture as commons: theoretical challenges and empirical evidence from occupied cultural spaces in Italy. *Cultural Trends*, 27(1), 33-45.
doi:10.1080/09548963.2018.1415410

Bosone, M., Castaldo, G., Agosti, C. (2019). New approaches for the management of common goods in urban environments. Στο M-T.Lucarelli, E.Mussinelli, L. Daglio, M-F. Leone. (Επιμ.), *Designing Resilience* (σελ. 300-329). Ανακτήθηκε 25 Ιουλίου, 2020, από: https://www.researchgate.net/publication/334203770_New_approaches_for_the_management_of_common_goods_in_urban_environments

Bragaglia, F. & Caruso, N. (2020): Temporary uses: a new form of inclusive urban regeneration or a tool for neoliberal policy? *Urban Research & Practice*. Ανακτήθηκε 28 Ιουλίου, 2020, από: <https://doi.org/10.1080/17535069.2020.1775284>

Casas Cortés, M., Cobarrubias, S., Pickles, J. (2014). *The Commons*. Στο D- M. Nonini (Επιμ.), *A Companion to Urban Anthropology* (σελ. 449-469). Ανακτήθηκε 25 Ιουλίου, 2020, από: <https://doi-org.proxy.eap.gr/10.1002/9781118378625.ch26>

Charles, K. (2017). *The Common in Hardt and Negri: Substantiating the concept through its urban, digital and political moments* (Διδακτορική διατριβή). Manchester: University of Manchester. Ανακτήθηκε από:

https://www.research.manchester.ac.uk/portal/files/77567118/FULL_TEXT.PDF

Chatterton, P. (2016). Building transitions to post-capitalist urban commons. *TIBG*, 41 (4), 403-415. Ανακτήθηκε 2 Αυγούστου, 2020, από: <https://doi-org.proxy.eap.gr/10.1111/tran.12139>

Chatterton, P., Owen, O., Cutter, J., Dymski, G., Unsworth, R. (2018). Recasting Urban Governance through Leeds City Lab: Developing Alternatives to Neoliberal Urban Austerity in Co-production Laboratories. *Ijuur*, 42 (2), 226-243. doi.org/10.1111/1468-2427.12607

De Angelis, M. (2017). *Omnia Sunt Communia*. Ανακτήθηκε 15 Σεπτεμβρίου, 2020, από: https://repository.uel.ac.uk/download/36409e304f68e587158035564fc7b5dd584aecb809d76c3b63a38d48d729e1be/4704436/De%20Angelis_Omnia%20Sunt%20Communia.pdf

Domaradzka , A. (2018) Urban Social Movements and the Right to the City: An Introduction to the Special Issue on Urban Mobilization. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 29, 607–620

Drago, A. (2020): Strikes, general assemblies and institutional insurgency: explaining the persistence of the Quebec student movement. *Social Movement Studies*. doi: 10.1080/14742837.2020.1837100 <https://doi.org/10.1080/14742837.2020.1837100>

Eidelman. T.A & Safransky, S. (2020). The urban commons: a keyword essay. *Urban Geography*. doi: 10.1080/02723638.2020.1742466

Frassinelli, P.P (2011). Biopolitical production, the common, and a happy ending: on Michael Hardt and Antonio Negri's Commonwealth. *Critical Arts*, 25 (2), 119-131. doi: 10.1080/02560046.2011.569056

- Galera, G. Salvatori, G. (2015). *Public policy in the social and solidarity economy: Towards a favourable environment. The case of Europe*. Turin, ITC/ILO (σελ. 7-12). Διαθέσιμο στο: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_535145.pdf
- Goldstein, A. (2003). *Privatization in Italy 1993-2002: Goals, Institutions, Outcomes, and Outstanding Issues*. CESifo Working Paper, No. 912. Center for Economic Studies and ifo Institute (CESifo), Munich. Ανακτήθηκε 20 Σεπτεμβρίου, 2020, από <http://hdl.handle.net/10419/76289>
- Goodwin, G. (2016). The Quest to Bring Land under Social and Political Control: Land Reform Struggles of the Past and Present in Ecuador. *Journal of Agrarian Change*, 17(3), 571-593. doi-org.proxy.eap.gr/10.1111/joac.12181
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the Commons. *Science*, 162(3859), 1243-1248. doi: 10.1126/science.162.3859.1243
- Höflechner T., Zimmermann F.M. (2018). URB@Exp: Urban Labs as a New Form of Participation and Governance. Στο J. Clark & N. Wise (Επιμ.), *Urban Renewal, Community and Participation. Theory, Policy and Practice* (σελ. 219-239). The Urban Book Series. Springer, Cham. Διαθέσιμο στο : https://doi-org.proxy.eap.gr/10.1007/978-3-319-72311-2_12
- Horelli, L., Saad-Sulonen, J., Wallin, S., Botero, A. (2015). When Self-Organization Intersects with Urban Planning: Two Cases from Helsinki. *Planning Practice & Research*, 30 (3), 286-302. doi:10.1080/02697459.2015.1052941
- Howell-Moroney, M. (2008). The Tiebout Hypothesis 50 Years Later: Lessons and Lingering Challenges for Metropolitan Governance in the 21st Century. *Public Administration Review*, 68 (1), 97-109. doi:10.1111/j.1540-6210.2007.00840.x
- Iaione, C. (2015). Governing the urban commons. *Italian Journal of Public Law*, 7(1), 170–221. Ανακτήθηκε 10 Σεπτεμβρίου, 2020, από: http://www.ijpl.eu/assets/files/pdf/2015_volume_1/9.Iaione.pdf
- Klein, J.-L., Fontan. J.-M., Harrisson D., Levesque B., (2014). The Quebec Model: a social innovation system founded on cooperation and consensus building. Στο F. Moulaert,

D. MacCallum , A Mehmood, A. Hamdouch. (Επιμ.), *The International Handbook on Social Innovation Collective Action, Social Learning and Transdisciplinary Research* (σελ. 371-383). Edward Elgar.

Laurie, N., Andolina, R., Radcliffe, S. (2005). Ethnodevelopment: Social Movements, Creating Experts and Professionalising Indigenous Knowledge in Ecuador. *Antipode*, 37(3), 470-496. Ανακτήθηκε 20 Ιανουαρίου, 2021, από: <https://doi.org/10.1111/j.0066-4812.2005.00507.x>

Laville, J.-L. Lemaître, A. Nyssens, M. (2006). Public Policies and Social Enterprises in Europe: The Challenge of Institutionalization. Στο M. Nyssens (Επιμ.), *Social Enterprise: At the Crossroads of Market, Public Policies and Civil Society* (σελ.272-295).. London and New York: Routledge.

Lefebvre, H. (2003). Space and the State. Στο N. Brenne, B. Jessop, M. Jones, G. MacLeod (Επιμ.), *State/Space* (σελ. 84-100). Ανακτήθηκε 5 Σεπτεμβρίου, 2020, από: <https://doi-org.proxy.eap.gr/10.1002/9780470755686.ch5>

McCarthy, J. (2009). Commons. Στο N.Castree , D. Demeritt, D. Liverman, B. Rhoads (Επιμ.), *A Companion to Environmental Geography* (σελ. 498-514). Ανακτήθηκε 20 Ιανουαρίου, 2021, από: <https://doi-org.proxy.eap.gr/10.1002/9781444305722.ch29>

Marella, M.R. (2015). *The City as a Commons: Reconceiving Urban Space, Common Goods and City Governance*. Ανακοίνωση στο 1st Thematic IASC Conference on Urban Commons, Bologna. Ανακτήθηκε 20 Αυγούστου, 2020, από: <http://hdl.handle.net/10535/9946>

Mattei, U. & Quarta, A. (2015). *Right to the City or Urban Commoning? Thoughts on the Generative Transformation of Property Law*. IUC Research Commons 2-15, International University College of Turin.

Mayer, M. (2003). The onward sweep of social capital: causes and consequences for understanding cities, communities and urban movements. *Ijurr*, 27(1), 110-132. Ανακτήθηκε 6 Αυγούστου 2020 από: <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00435>

Michiara, P. (2016). I patti di collaborazione e il regolamento per la cura e la rigenerazione dei beni comuni urbani. L'esperienza del Comune di Bologna. *Aedon*. doi: 10.7390/83584

- Minton, A. (2006). *The Privatisation of Public Space*. Royal Institute of Chartered Surveyors. Διαθέσιμο στο: https://docs.wixstatic.com/ugd/e87dab_c893a52a18624acdb94472869d942a09.pdf
- Moulaert, F., Ailenei, O., (2005). Social economy, third sector and solidarity relations: A conceptual synthesis from history to present. *Urban Studies*, 42(11), 2037-2053. doi: 10.1080/00420980500279794
- Oikonomakis, L. (2016). *Political Strategies and Social Movements in Latin America*. [Ηλεκτρονικό βιβλίο]. Κρήτη: Department of Sociology University of Crete. Διαθέσιμο στο <https://doi.org/10.1007/978-3-319-90203-6>
- Ostrom, E. (2002). Common-pool resources and institutions: Toward a revised theory. *Handbook of Agricultural Economics*, 2(A), 1315-1339.
- Ostrom, E., Gardner, R., Walker, J. (1994). *Rules, Games and Common-Pool Resources*. Michigan: University of Michigan.
- Petrescu, D., Petcou, C., Safri, M., Gibson, K. (2020). Calculating the value of the commons: Generating resilient urban futures. *Enironmental policy and Government*. Ανακτήθηκε 15 Οκτωβρίου, 2020, από: <https://doi.org/10.1002/eet.1890>
- Poirier, Y. (2016). *Legal and political recognition of social solidarity economy (SEE). An overview on SSE public policies and guidelines*, RIPESS.
- Purcell, M. (2014). Possible Worlds: Henri Lefebvre and the Right to the City. *Journal of Urban Affairs*, 36(1), 141-154. doi: 10.1111/juaf.12034
- Rodrigues, E., & Barbosa, B. (2010). Popular movements and the City Statute. Στο C. Carvalho & A. Rossbach (Επιμ.), *The City Statute of Brazil: A commentary* (pp. 23–34). Sao Paulo: Cities Alliance and Ministry of Cities. Διαθέσιμο στο: <https://www.ifrc.org/docs/idrl/945EN.pdf>
- Somerville, P. & Haines, N. (2008). Prospects for Local Co-Governance. *Local Government Studies*, 34 (1), 61-79. Ανακτήθηκε 25 Ιανουαρίου, 2020, από: <https://doi-org.proxy.eap.gr/10.1080/03003930701770488>

Thompson , M. (2018). Playing with the Rules of the Game: Social Innovation for Urban Transformation. *Ijuur*, 43 (6), 1168-1192. Ανακτήθηκε 25 Ιανουαρίου, 2020, από: <https://doi-org.proxy.eap.gr/10.1111/1468-2427.12663>

Tsujinaka, Y., Ahmed, S., Kobashi, Y. (2015). Constructing Co-Governance Between Government and Civil Society: An Institutional Approach to Collaboration. Στο: I. Jamil, S. Aminuzzaman, S. Haque (Επιμ.), *Governance in South, Southeast, and East Asia. Public Administration, Governance and Globalization* (σελ. 175-189). Ανακτήθηκε 23 Ιανουαρίου, 2021, από: https://doi-org.proxy.eap.gr/10.1007/978-3-319-15218-9_11

Varvarousis, A. (2020). The rhizomatic expansion of commoning through social movements. *Ecological Economics*, 171. Ανακτήθηκε 29 Οκτωβρίου, 2020 από: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2020.106596>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ – Άρθρα του Ιταλικού Συντάγματος

Art. 3 «All citizens have equal social dignity and are equal before the law, without distinction of sex, race, language, religion, political opinion, personal and social conditions. It is the duty of the Republic to remove those obstacles of an economic or social nature which constrain the freedom and equality of citizens, thereby impeding the full development of the human person and the effective participation of all workers in the political, economic and social organization of the country».

Art. 9 «The Republic promotes the development of culture and of scientific and technical research. It safeguards natural landscape and the historical and artistic heritage of the Nation».

Art. 42 «Property is public or private. Economic assets may belong to the State, to public bodies or to private persons. Private property is recognised and guaranteed by the law, which prescribes the ways it is acquired, enjoyed and its limitations so as to ensure its social function and make it accessible to all. In the cases provided for by the law and with provisions for compensation, private property may be expropriated for reasons of general interest. The law establishes the regulations and limits of legitimate and testamentary inheritance and the rights of the State in matters of inheritance».

Art. 43 «For the purposes of the common good, the law may establish that an enterprise or a category thereof be, through a pre-emptive decision of compulsory purchase authority with provision of compensation, reserved to the Government, a public agency, a workers' or users' association, provided that such enterprise operates in the field of essential public services, energy sources or monopolies and are of general public interest».

Art. 114 «The Republic is composed of the Municipalities, the Provinces, the Metropolitan Cities, the Regions and the State. Municipalities, provinces, metropolitan cities and regions are autonomous entities having their own statutes, powers and functions in accordance with the principles laid down in the Constitution. Rome is the capital of the Republic. Its status is regulated by State Law».

Art. 118 «Administrative functions are attributed to the Municipalities, unless they are attributed to the provinces, metropolitan cities and regions or to the State, pursuant to the principles of subsidiarity, differentiation and proportionality, to ensure their uniform implementation. Municipalities, provinces and metropolitan cities carry out administrative

functions of their own as well as the functions assigned to them by State or by regional legislation, according to their respective competences. State legislation shall provide for co-ordinated action between the State and the Regions in the subject matters as per Article 117, paragraph two, letters b) and h), and also provide for agreements and co-ordinated action in the field of cultural heritage preservation. The State, regions, metropolitan cities, provinces and municipalities shall promote the autonomous initiatives of citizens, both as individuals and as members of associations, relating to activities of general interest, on the basis of the principle of subsidiarity».

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.